

CÂBİR B. ABDULLAH'IN HADİS RİVAYET METODU**

Abdurrahman ECE**

Öz

Geçmişte olduğu gibi günümüz insanının da düştüğü cehalet buhranından kurtulması tek hak din olan İslam'ı doğru anlayıp yaşamasıyla mümkündür. Bunun için Kur'an eğitim ve öğretimi yanında O'nun hayata yansımaları olan Sünnet'i, yani Hz. Peygamberin hadislerini doğru anlayıp hayatlarına aksettirmeleri önemlidir. Bu da ancak hadislerin, doğru, verimli ve etkili bir eğitim ve öğretim metoduyla verilmesiyle mümkün olacaktır. İşte bu bağlamda İslam'ı doğru yaşayan ve Sünnet'in ilk taşıyıcı nesli olan sahâbenin hadis rivâyet metodunu, başka bir ifadeyle nasıl bir Sünnet eğitim ve öğretim metodu izlediklerini bilmek gerekir. Bu makalede hadis rivayetinde muksirün sahâbîlerden biri olan Câbir b. Abdullâh'ın (r.a.) (ö. 78) hadis rivayet metodu ele alınmıştır.

Medineli ilk genç Müslümanlardan biri olan Câbir, haza Rasûlullah'ın yanında bulunmanın yanında Bedir ve Uhud dışındaki tüm gazvelerinde de hep onun yanında olmuştur. Bu sayede tahammül ettiği hadislerin ekseriyetini ilk kaynağından semâ'en ve görerek almıştır. O, Hz. Peygamber'in vefatından sonra da üç çeyrek asırdan fazla yaşayarak Sünnet'in edâsında büyük bir imkân elde etmiştir. Elde ettiği engin ilim ve kazandığı yüksek tecrübe sayesinde takip ettiği rivayet metodunun, hadislerin doğru anlaşılması ve öğretilmesinde günümüze de ışık tutacağı düşünülerek araştırılması gerekli görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Câbir b. Abdullah, Sünnet, Hadis, Rivayet, Metot.

THE HADITH REPORT METHOD OF CÂBİR B. ABDULLAH

Abstract

Getting rid of crisis of today's jahiliyyah as before is only possible by understanding and living Islam as lone true religion. That is why in addition to the education of Koran its reflection on human life known as Hadiths of Prophet are important to be known and lived truly. The true, fruitful and effective education method of hadiths make this possible. In this context, it is vital to know the hadith report method of first generation companions of Prophet living Islam in true way. In this article, the hadith report method of one of the top reporters of the hadith Câbir b. Abdullah.

As being one of the young Muslims from Madinah Cabir had been with Prophet in Bedir and Uhut wars. He always accompanied Prophet in other wars as well. That is because took hadiths from original source Prophet by hearing and seeing. He lived three quarters of years after the death of Prophet to practice his hadiths. Since he got a deep knowledge (ilim) and huge experience in understanding and teaching of hadiths by his own

Makale gönderim tarihi: 20.03.2017, kabul tarihi: 28.04.2017.

* Bu makale, Câbir b. Abdullâh ve Hadis Tarihindeki Yeri adlı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır. (Basılmamış Doktora Tezi, Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016).

** Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Bölümü, e-mail: arahman1977@hotmail.com.

report method, it is required to search him in order to shed light on today's studies of hadiths.

Keywords: Cabir b. Abdullah, Sunnah, Hadith, Narration, Method.

Giriş

Müksirûn sahâbîlerin hadis rivayet tarihinde ayrı bir yeri vardır. Hadislerin kahir ekseriyeti, iki elin parmak sayısını geçmeyen bu güzide insanların olağanüstü gayretleri sayesinde sonraki nesillere aktarılmıştır. Onların Sünnet'i yaşarken ve hadisleri nakledeken izledikleri yol, sonrakilerin ufkunu açmış ve ilmin pratik ve teoride ilerlemesine büyük katkı sağlamıştır. İşte bu mümtaz sahâbîlerden birisi de Medinelî ilk genç Müslümanlardan Câbir b. Abdullah b. 'Amr b. Harâm (r.a.)'dır. O, İslam'ın hayata yansıdığı Risâlet döneminin son on yıldan fazlasına tanık olmuş böylece Kur'an ve Sünnet'i ilk kaynağından öğrenme ve bu öğrendiklerini Rasûlullah'ın (s.a.s.) yakınında yaşayarak pratiğe dökme fırsatı elde etmiştir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra uzun bir ömür yaşayan sahâbîlerden biri olduğu için de İslam'ın yeni nesline Sünnet'i örnek alınması gereken doğru ve etkili bir metotla nakletmeye çalışmıştır.

Onun hadisleri rivayet ederken takip ettiği metodu, dokuz madde altında özetlenecektir. Onun rivayet metodu sadece sözlü bir nakletme işi değil, aynı zamanda Sünnet'in pratiğe geçmesini önemseyen bir yöntemdir. Yani o, hadislerin hafızalarda nakledilmesinin yanında, korunması için uygulama yönünün de ehemmiyetini öğretmiştir.

1. Bütünlüğü Bozmadan Rivayet Etmesi

Hadisleri lafzen rivayet etmek ne kadar önemli ise onları takti' ve ihtisara gitmeden, varsa esbâb-ı vurûdlarıyla birlikte rivayet etmek de o kadar önemlidir. Bu bağlamda Câbir'in rivayet metodunda dikkat çeken ilk özellik, mümkün mertebeye hadisleri bağlamlarından koparmadan rivayet etmesidir. Nitekim sahâbîler arasında uzun hadis rivayetiyle bilinen tek sahâbî Câbir b. Abdullah'tır. Birçok âlim, onun uzun hadisini takti'e gittiklerinden "O, uzun hadisinde şöyle rivayet eder" demişlerdir.¹ Bu durum *Sahîh-i Müslim*'e bâb başlıkları koyan İmam Nevevî'nin de dikkatinden kaçmamış ve uzun hadisi için "Câbir'in Uzun Hadisi ve Ebû'l-Yüsr Kıssası"² diye bir başlık açmıştır. Onun Hac menâsiki hakkındaki rivayeti birçok kaynakta dört ile yedi sayfa arasında yer kaplamıştır.³

Özellikle rivayetlerin doğru anlaşılması ve değerlendirmesi, bağlamlarının bulunması cihetiyle metin bütünlüğünün korunması oldukça önemlidir.⁴ İleride örnekler

¹ Ebû Dâvûd, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-u Ebî Dâvud*, Dâru'l-Efkâr, Riyâd 1999/1420, Menâsik, 56; Ebû Abdillâh Hâkim en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, (I-IV), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trz. II, 140, Hadis No: 3382; Tahâvî, Ebû Cafer, *Şerhu Ma'Ani'l-Âsâr*, (I-IV), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1399, II, 159, Hadis No: 3456.

² Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Nşr. Muhammed Fuad Abdulkâfi, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut trz. Zühd ve'r-Rakâik, 74.

³ Müslim, Hac, 147, (7 Sayfa); İbn Mace, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenü İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fuad Abdulkâfi, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1975, Menâsik, 84, (Hadis No: 3074), (5 Sayfa); İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, Thk. Muhammed Avvâme, (I-XXVI), Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'an/Dâru Kurtuba, Beyrut 2006/1427, I, 524, (Hadis No: 14925), (7 Sayfa);

⁴ Konu hakkında Geniş Bilgi İçin Bkz. Selçuk Coşkun, *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV, İstanbul 2011.

üzerinde göreceğimiz gibi Câbir (r.a.) bu hususa dikkat etmiş ve mümkün merteye hadis ihtisarına gitmemiştir. Öyleyse Câbir'in de aralarında olduğu bir konu hakkında farklı sahâbilerden hadis metinleri nakledildiğinde, bütünü bulmak için Câbir'in rivayeti tercih edilebilir.

Başka sahâbilerin parçalayarak ya da bir parçasını rivayet ettiğini düşündüğümüz birçok hadisi Câbir, bir bütün halinde rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde Câbir'e ayrılan kısma bakıldığında birinci ve ikinci hadislerde dahi bu durumu anlamak mümkündür. Ayrıca Rasûlullah'ın (s.a.s.) Veda hutbesinin metnini veren rivayetler de bu durumun en güzel örneğini teşkil ederler. Nitekim hutbe, yüz bin civarında insanın huzurunda irâd edilmesine rağmen, tam ve mütekâmil bir metni hiç bir râvî tarafından rivayet edilmemiştir. Bununla birlikte en uzun, *Müslim*'in Câbir b. Abdullah'tan naklettiği rivayettir ki, bu da hutbenin yarısı dahi değildir.⁵ Bu durum, aslında Câbir'in de hutbenin tamamını duymadığı tezini akla getirmektedir. Büyük bir kalabalık önünde irâd edildiği için bu durum gayet normaldir.

Câbir'in metin bütünlüğüne dikkat ettiğine dair Ebû Hureyre (r.a.) ile Câbir b. Abdullah'tan gelen örnek bir rivayet şöyledir:

Ebû Hureyre'den Gelen Rivayet: "Rasûlullah'ın yanına "âmâ" birisi gelerek, "*Beni mescide getirecek bir rehberim yok.*" dedi ve evinde namaz kılmak için ruhsat istedi. Ona ruhsat verildi. Tam gidecekti ki Rasûlullah (s.a.s.) onu çağırdı ve: "*Namaz için yapılan nidâyı duyuyor musun?*" diye sordu. "*Evet*" deyince Rasûlullah (s.a.s.), "*Öyle ise icabet et.*" buyurdu."⁶

Câbir'den gelen rivayet ise şöyledir: "İbn Ümmi Mektûm, Rasûlullah'ın yanına gelerek, "*Ya Rasûlullah, benim evim geniş bir alandadır, ben ise âmâ biriyim. Ezanı da işitiyorum ne yapayım?*" dedi. Rasûlullah (s.a.s.), "*Eğer ezanı işitiyorsan 'sürünerek de olsa'*" icabet et." buyurdu.⁸ Görüldüğü gibi Ebû Hureyre'nin "âmâ birisi" (رجل أعمى) dediği kişinin ismini, Câbir rivayetinde kapalı bırakmamış ve İbn Ümmi Mektûm olarak vermiştir.

Müsned türü eserlerde kısmen korunan hadis metinlerindeki bütünlük, ale'l-ebvâb türü kitaplarda çoğu zaman muhafaza edilmemiş, ihtisara gidilerek hadislerin sadece ilgili kısımları verilmiştir.⁹ Başka bir ifadeyle Müsned müelliflerini dışarda tutarsak çoğu zaman diğer muhaddisler hadisleri eserlerine alırken, ihtisar veya takti'e gitmişlerdir. Bu da bir sahâbî tarafından bir bütün halinde rivayet edilen hadis metinlerinin doğru anlaşılmasını zaman zaman zorlaştırmıştır. Misal olarak Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan bazı rivayetlerin farklı kaynaklardaki durumlarına bakalım.

⁵ Müslim, Hacc, 147; Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadis'in Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, Otto Yayınları, Ankara 2014, s. 244.

⁶ Müslim, Mesâcid, 255.

⁷ İbn Ümmi Mektûm'dan gelen rivayette bu kısım bulunmamaktadır.

⁸ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şu'ayb el-Arnâvût ve diğerleri, Müessesetu'r-Risâle, (I-L), Beyrut 1999/1420, XXIII, 206, Hadis No: 14948.

⁹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 74, Hadis No: 14178, bu hadis de birçok kaynaktan muhtasaran yer almıştır.

Câbir'den gelen bir rivayetin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki durumu şöyledir:

عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، " أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُفْرَعُ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثًا - قَالَ شُعْبَةُ: أَظْنُهُ فِي الْغُسْلِ مِنَ الْجَنَابَةِ - فَقَالَ رَجُلٌ مِنْ بَنِي هَاشِمٍ: إِنَّ شَعْرِي كَثِيرٌ، فَقَالَ جَابِرٌ: " كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَكْثَرَ شَعْرًا مِنْكَ وَأَطْيَبَ¹⁰

Sahîh-i Bûhârî'de bu rivayetin ihtisârına gidilmiş ve rivayet şöyle yer almıştır:

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَشَّارٍ قَالَ حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ عَنْ مَحْوَلِ بْنِ رَاشِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُفْرَعُ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ¹¹

Dikkat edilirse hadisi Câbir'den alan râvî aynı kişidir ve rivayet *Müsned*'te daha bütüncül yer almıştır.

Yine isnadları aynı olup Câbir'den gelen bir diğer rivayetin kaynaklardaki durumu şöyledir. Rivayetin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki durumu:

حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُهْلِينَ بِالْحَجِّ، مَعَنَا النِّسَاءُ وَالْوِلْدَانُ، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ، طُفْنَا بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّغَا، وَالْمَرْوَةَ، فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحْلِلْ "، قُلْنَا: أَيُّ الْحِلِّ قَالَ: " الْحِلُّ كُلُّهُ "، قَالَ: فَاتَيْنَا النِّسَاءَ، وَلَيْسْنَا النَّيَابَ، وَمَسِسْنَا الطَّيِّبَ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ التَّرْوِيَةِ أَهَلْنَا بِالْحَجِّ، وَكَفَانَا الطَّوَافُ الْأَوَّلُ بَيْنَ الصَّغَا، وَالْمَرْوَةَ، وَأَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَشْتَرِكَ فِي الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ، كُلُّ سَبْعَةٍ مَنَّا فِي بَدَنَةٍ، فَجَاءَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جُعْشَمٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَيْنَ لَنَا دِينَتَا كَأَنَّ خُلْفَنَا الْآنَ، أَرَأَيْتَ عَمَرْتَنَا هَذِهِ لِعَامِنَا هَذَا أَمْ لِلْأَبْدِ؟ فَقَالَ: " لَا، بَلْ لِلْأَبْدِ "، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَيْنَ لَنَا دِينَتَا كَأَنَّ خُلْفَنَا الْآنَ، فِيمَ الْعَمَلِ الْيَوْمَ؟ أَيْمًا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ، وَجَرَّتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، أَوْ فِيمَا نَسْتَقِيلُ؟ قَالَ: " لَا، بَلْ فِيمَا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ، وَجَرَّتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ " قَالَ: فِيمَ الْعَمَلِ؟ قَالَ أَبُو النَّضْرِ فِي حَدِيثِهِ: فَسَمِعْتُ مَنْ سَمِعَ مِنْ أَبِي الرَّبِيعِ، يَقُولُ: قَالَ: " اَعْمَلُوا، فَكُلُّ مُيَسَّرٍ " ¹²

Aynı rivayet, *Sahîh-i Muslim*'in farklı yerlerinde muhtasaran ve şu şekillerde yer almıştır:

وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا أَبُو حَيْثَمَةَ، عَنْ أَبِي الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرٍ. ح وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْإِبِلِ، وَالْبَقَرِ كُلِّ سَبْعَةٍ مَنَّا فِي بَدَنَةٍ ¹³

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ. ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى وَاللَّفْظُ لَهُ أَخْبَرَنَا أَبُو حَيْثَمَةَ، عَنْ أَبِي الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجِّ مَعَنَا النِّسَاءُ وَالْوِلْدَانُ، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ طُفْنَا بِالْبَيْتِ وَبِالصَّغَا وَالْمَرْوَةَ، فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ: " مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحْلِلْ "، قَالَ: قُلْنَا: أَيُّ الْحِلِّ؟ قَالَ: " الْحِلُّ كُلُّهُ؟ "، قَالَ: فَاتَيْنَا النِّسَاءَ وَلَيْسْنَا النَّيَابَ وَمَسِسْنَا الطَّيِّبَ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمَ التَّرْوِيَةِ أَهَلْنَا بِالْحَجِّ وَكَفَانَا الطَّوَافُ الْأَوَّلُ بَيْنَ الصَّغَا وَالْمَرْوَةَ، فَأَمَرَنَا رَسُولُ اللَّهِ أَنْ نَشْتَرِكَ فِي الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ، كُلُّ سَبْعَةٍ مَنَّا فِي بَدَنَةٍ ¹⁴

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ، حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ. ح وَحَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، أَخْبَرَنَا أَبُو حَيْثَمَةَ، عَنْ أَبِي الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: جَاءَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جُعْشَمٍ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، بَيْنَ لَنَا دِينَتَا كَأَنَّ خُلْفَنَا الْآنَ، فِيمَا الْعَمَلِ

¹⁰ Ahmed, *Müsned*, XXII, 97, Hadis No: 14188.

¹¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrâhîm el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, Nşr, Mustafâ Deybu'l-Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993, "Gusül", 4.

¹² Ahmed, *Müsned*, XXII, 14-15, Hadis No: 14116, Müslim'in şartlarına göre sahîh'tir.

¹³ Müslim, Hac, 351.

¹⁴ Müslim, Hac, 338.

الْيَوْمَ؟ أَيْمًا جَعَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ؟ أَمْ فِيمَا نَسْتَفِئِلُ؟ قَالَ: لَا، بَلْ فِيمَا جَعَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، قَالَ: فَفِيمَ الْعَمَلِ، قَالَ زُهَيْرٌ: ثُمَّ تَكَلَّمَ أَبُو الرَّبِيعِ بِشَيْءٍ لَمْ أَفْهَمُهُ، فَسَأَلْتُ مَا قَالَ؟ فَقَالَ: اعْمَلُوا، فَكُلُّ مُيَسَّرٍ " 15

Yine Câbir'den gelen farklı bir rivayetin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki durumu şöyledir:

حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، عَنْ أَبِي الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ بَحْبِئِي فِي حَدِيثِهِ: قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوْ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " إِذَا انْقَطَعَ شِسْعُ أَحَدِكُمْ فَلَا يَمْشِ فِي نَعْلِ وَاحِدَةٍ حَتَّى يُصْلِحَ شِسْعَهُ، وَلَا يَمْشِ فِي خُفِّ وَاحِدَةٍ، وَلَا يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ، وَلَا يَحْتَبِ بِالنُّوْبِ الْوَاحِدِ، وَلَا يَلْتَحِفُ الصَّمَاءَ " 16

Bu rivayet, Ebû Davud'un *Sünen* 'inde aynı şekilde muhtasaran şöyle yer almıştır:

حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ حَدَّثَنَا أَبُو الرَّبِيعِ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ- « إِذَا انْقَطَعَ شِسْعُ أَحَدِكُمْ فَلَا يَمْشِ فِي نَعْلِ وَاحِدَةٍ حَتَّى يُصْلِحَ شِسْعَهُ وَلَا يَمْشِ فِي خُفِّ وَاحِدٍ وَلَا يَأْكُلُ بِشِمَالِهِ 17

Misal babında verdiğimiz bu örneklerde dikkatimizi çeken husus şudur: Câbir, aslında bu hadislerin bütünlüğünü bozmadan rivayet etmiştir. Ancak Buhârî, Müslim ve Ebû Dâvûd gibi özellikle ale'l-ebvâb türü kaynaklarda onun bazı rivayetlerinde ihtisâr'a gidildiği görülmektedir. Bu itibarla rivayetlerin bütünü araştırılanların bu hususu göz ardı etmemeleri gerekir. Aslında bu durumun diğer kaynaklar için de geçerli olabileceği düşünülerek, bir hadisin tam metnine ulaşmak için tüm kaynaklardaki metinler bir araya getirilmeli ve rivayet hakkındaki değerlendirilmeler daha sonra yapılmalıdır.

Kaynaklarda bazen de takti'e gidilmiştir. Yani hadis metinlerinin sadece ilgili bölümleri verilmiş böylece bütün parçalanmıştır. Misal olarak *Sahîh-i Buhari*'de takti'e gidilmiş Câbir'den gelen bir hadis örneği şöyledir:

Câbir şöyle demektedir: "Hz. Peygamber hastalığının ağırlaştığı bir sırada beni ziyarete gelmişti; abdest aldı ve abdest suyundan üzerime serpti. Ben kendime geldiğimde, Ya Rasûlullah! Mirasım kime düşer, benim varislerim, usûl ve fûru'umdan olmayan kimselerdir (kelâle) dedim. Bunun üzerine ferâiz ayeti nazil oldu." 18

Buhârî, eserinin bir başka yerinde rivayetin sadece bir parçasını şu şekilde vermektedir: "Hz. Peygamber hastalığım sırasında beni ziyarete gelmişti. Gelirken ne merkebe ne de ata binmişti." 19

İhtisâr ve takti' sadece ale'l-ebvâb eserlerdeki bir tasarruf değildir. Aynı oranda olmasa da müsned türü eserler için de bu durumlar geçerlidir. Zira yukarıda verilen rivayet, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin birçok yerinde de takti'e gidilerek yer almıştır. Aynı şekilde Ebû Zübeyr'in Câbir'den aldığı aynı hadisin bazen tamamı, bazen de bir kısmı *Müsned*'in farklı yerlerinde zikredilmiştir. *Müsned*'deki 14127 sıradaki hadis metni de, aslında 15259 sıradaki hadis metninin bir parçasıdır. 14132 sıradaki hadis de, 15026 sıradaki hadisin bir bölümüdür. 14169 ile 14170 sıradaki hadisler de 15281 sıradaki uzun bir hadisin bölümleridir. 14181 sıradaki hadis de 3807 sıradaki hadisin bir parçasıdır. Yine

15 Müslim, Kader, 8.

16 Ahmed, *Müsned*, XXII, 20, Hadis No: 14118.

17 Ebu Davud, Libâs, 43.

18 Buhârî, Vudû', 44.

19 Buhârî, Merdâ, 15.

14227 ile 14363 hadisler, 14183 sıradaki hadisin muhtasar metinleridir. 14218 nolu hadis, 12440 nolu hadisin bir parçasıdır. 14234 ile 14236 nolu hadisler için de aynı durum söz konusudur. Böylece bir bütün halinde Câbir'den gelen bazı rivayetlerin ihtisâr ve taktî' gibi tağyirlere uğradığı söylenebilir. Her ne kadar ihtisâr ve taktî' gibi tasarruflar bazı hadis kaynaklarının özelliği olsa da diğer sahâbîlerin rivayetleri için de aynı şeylerin söylenebilmesi için ayrıca araştırma yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

Bir hadisin tam metni elde edilmeden değerlendirilmesi yanlış neticelere sebebiyet verebilir. Zira birçok hadis ancak bağlamlarının tespit edilmesiyle doğru anlaşılırlar. Bu da çoğu zaman o konudaki bütün hadisleri bir araya getirerek metnin bütününe ulaşılmasıyla gerçekleşir. Misal olarak gusûl hadisinin bağlamını bulmak için o konudaki tüm hadisler bir araya getirildiğinde, bağlamın zikredildiği hadis bulunabilir ve hadis daha iyi anlaşılır.²⁰ İşte bu açıdan da çoğu zaman hadisleri bağlamlarıyla birlikte verdiği için Câbir b. Abdullah'ın rivayetleri önem kazanmaktadır.

Gerektiğinde hadislerin müselsel rivayet edilmesi de bütünlüğün korunması için gereklidir. Bir hadisin müselsel rivayet edilmesi, bazen tek başına o rivayetin doğru anlaşılıp değerlendirilmesini sağlayabilmektedir. İşte bu bağlamda Câbir'in (r.a.), bazı hadisleri müselsel rivayet etmesi bizim için önemlidir. Misal olarak Ebû Zübeyr, Câbir'in; "*Rasûlullah'ın bir elbiseye bürünerek namaz kıldığını gördüm*" dediğini söylemiş, "*Câbir'i de aynı şekilde tek elbiseye bürünerek namaz kıldığını*" gördüğünü aktarmıştır.²¹ Câbir, Rasûlullah'tan gördüğü bu nadir fiili bizzat göstermek suretiyle nakletmiştir. Aynı şekilde Muhammed b. 'Akîl'in, Resûlullah'ın nasıl namaz kıldırıldığını sorması üzerine, Câbir tek bir elbiseye bürünerek namaz kılmış ve Rasûlullah'ı böyle namaz kıldırırken gördüğünü söylemiştir.²² Yine Câbir (r.a.), Rasûlullah'ın "*Ben ve kıyamet, şu iki (parmak) gibi iken gönderildim.*" hadisini rivayet ederken işaret parmağı ile orta parmağını yan yana tutarak müselsel rivayet etmiştir.²³

Her ne kadar Câbir, hadislerin bütünlüğünü bozmadan rivayet etmeye gayret göstermişse de, sonraki dönemlerde bu durumun hadis kaynaklarında tam muhafaza edilemediği yukarıdaki örneklerden anlaşılmaktadır. Bu durum bazen de isnadlardaki ravilerden kaynaklanmıştır. Bu hususu isnâdı sahih bir rivayet üzerinde göstermeye çalışalım.

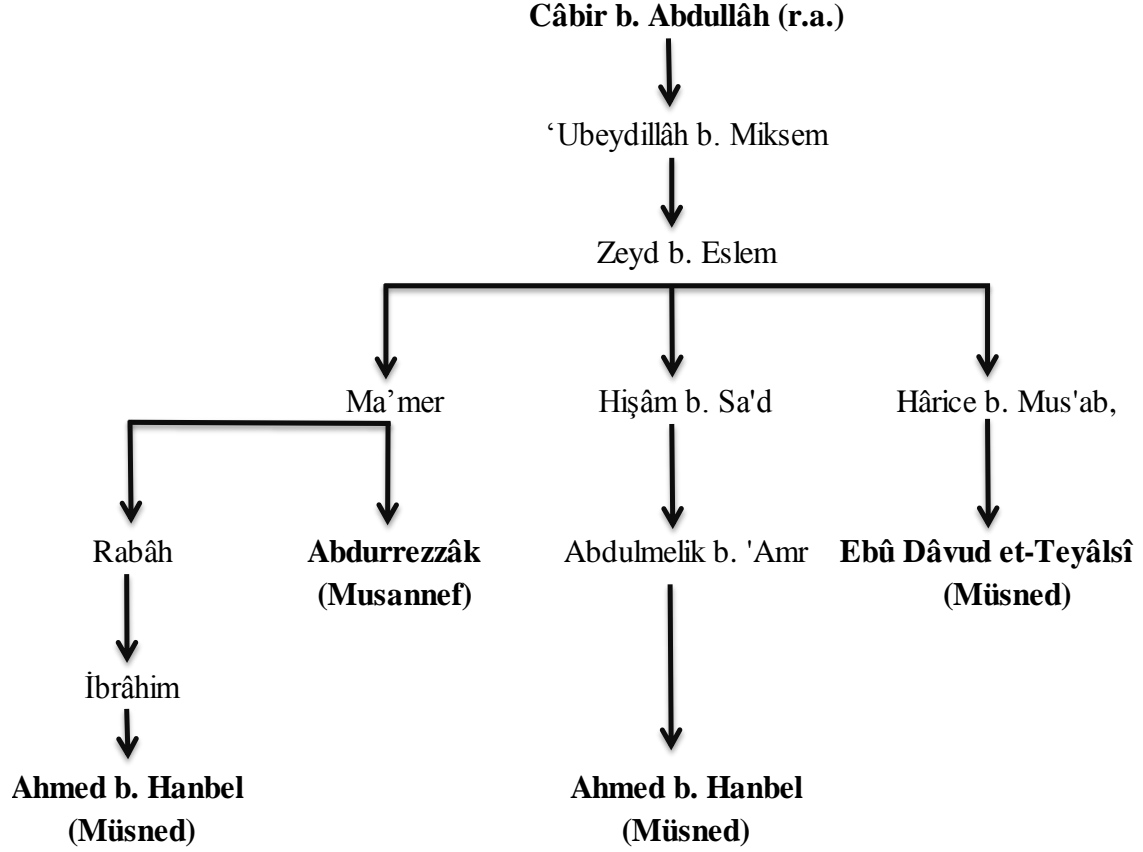
²⁰ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 80, Hadis No: 14752, Birçok yerde geçen gusûlle ilgili hadisin bağlamı sadece bu hadiste verilmiştir. *Müsned* muhakkiki Şu'ayb el-Arnaût, hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

²¹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 41, Hadis No: 14136; Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 350-354, *Müsned* muhakkiki Şu'ayb el-Arnaût, hadisin sahih olduğunu söylemiştir.

²² Ahmed, *Müsned*, XXIII, 47, Hadis No: 14695; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 313.

²³ Ahmed, *Müsned*, XXII, 320, Hadis No: 14431; Nesâî, *Salâtü'l-İdeyn*, 22, el-Elbânî ve *Müsned* muhakkiki Şu'ayb el-Arnaût, hadisi sahih kabul etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel'in Müsned'indeki 15037 numaralı hadisin kaynaklardaki isnadı şöyledir:

Bu isnâddaki en sahih tarîk, Abdülmelik b. ‘Amr tarîkiyle Ahmed b. Hanbel’e ulaşan tarîktir. Zira isnâddaki râvîlere baktığımızda, Hişâm b. Sa’d Muslim’in ricâlinden, diğer iki râvî Şeyhayn (Buhârî ve Muslim) ricâlindedir. Ahmed b. Hanbel’e ulaşan diğer tarîkteki İbrâhim (b. Hâlid) ile Rebâh (b. Zeyd) Ebû Dâvûd ve Nesâî’de rivayetleri bulunan iki sıkâ râvîdir. Diğer kalanlar da Buhârî ve Muslim’in râvîlerindedir.²⁴

Abdülmelik b. ‘Amr’dan gelen tarîke göre ‘Ubeydullâh b. Miksem şöyle demektedir: Hasan b. Muhammed “Cünüplükten nasıl yıkanılması gerektiğini” Câbir’e sordu. Câbir (r.a.): “Saçını ıslatacaksın, sonra da bedenini yıkayacaksın” dedi. Hasan b. Muhammed, “Rasûlullah guslünü nasıl alırdı.” diye sorunca Câbir (r.a.): “Rasûlullah (s.a.s), başına üç defa su dökerdi.” dedi. Hasan b. Muhammed: “Ama benim başımdaki saçım çoktur.” deyince Câbir (r.a.): “Rasûlullah’ın tertemiz olan başındaki saç seninkinden daha çoktu.” dedi.²⁵

²⁴ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-‘Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb, Dâru'r-Rüşd*, Suriye 1986/1406.

²⁵ Ahmed, *Müsned*, XXII, 11, Hadis No: 14113; Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünen*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1420, “Tahâret”, 144; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 65; el-Elbânî ve *Müsned* muhakkiki Şu'ayb el-Arnaût, hadisi sahih kabul etmişlerdir.

İbrâhîm b. Hâlid tarîkiyle gelen metin de, yukarıdaki metinle benzerlik göstermektedir. Ancâk metinde geçen Hasân b. Muhammed'in "*Rasûlullah guslünü nasıl alırdı,*" sorusu düşürülmüştür ve "*Üç defa başına su dökerdi.*" sözü "*Başına üç avuç su dökerdi*" diye tağyîre uğramıştır. Bu tağyîrlerin nedeni İbrâhîm (b. Hâlid) ile Rebâh (b. Zeyd) isimli iki râvîdir. Bunlar zabtı zayıf râvîlerdir. Buhârî ve Muslim, bunların rivayetlerine yer vermemişlerdir.²⁶ Metin üzerinde tasarrufta bulunan diğer bir râvî de Hârîce b. Mus'ab'tır. Metruk bir râvî olan Hârîce tarîkiyle Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'ye ulaşan metin ihtisara uğramıştır: 'Ubeydullâh b. Miksem Câbir'in şöyle dediğini rivayet etti: "*Rasûlullah (s.a.s.) bir sâ' ile gusül alırdı.*" İbnü'l-Hanefiyye: "*Benim saçım çok.*" deyince Câbir: "*Rasûlullah'ın saç seninkinden daha çok ve daha pak idi*" dedi.²⁷

Bu rivayetin en 'âli isnâdı Abdurrezzâk'a ulaşan isnâddır. Çünkü Abdurrezzâk rivayeti aynı isnâdla direk hocası 'Ma'mer'den almıştır. Ne yazık ki Abdurrezzâk da rivayeti "*Musannef*"'ine alırken tasarruflarda bulunmuş, "*Ubeydullâh b. Miksem'in Hasan b. Muhammed b. Alî ile beraber idim.*" sözünü zikretmemiş ve Câbir'e "*Cünüplükten nasıl yıkanılması gerektiğini*" soran kişinin ismini *اتاه رجل فسأله عن غسل الجنابة* diyerek mübhem bırakmıştır.²⁸

Netice olarak Câbir (r.a.), Rasûlullah'tan uzun ve bütüncül hadisler rivayet etmeye dikkat etmişse de rivayetleri kaynaklara girerken, ihtisar ve takti' gibi râvî tasarruflarına maruz kaldığından, bazılarının uzunluklarında ve bağlamlarında tağyîrler meydana gelebilmiştir. Yukarıdaki örnekten anlaşıldığı üzere bir rivayet aynı isnâdla Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde ve Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde bulunursa, *Musannef*'teki rivayet daha 'âli isnâdla gelmiş olsa dahi, *Müsned*'teki rivayet tercih edilebilir. Çünkü Abdurrezzâk, rivayetleri eserine alırken zamana zaman bazı tasarruflarda bulunmuştur. Bu itibarla, yanlış sonuçlara varmamak için ilgili rivayetin tüm kaynaklardaki durumunu görmek o hadisin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

2. Cevap Tarzında Rivayet Etmesi

Hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmanın sahâbenin ortak vasfı olduğu bilinmektedir. Onlar, ziyade ve noksan korkusuyla Rasûlullah'tan rivayet etmekten çekiniyor bu nedenle de rivayeti azaltıyorlardı. Çok rivayetin beraberinde daha çok hata, vehim ve nisyân gibi beşeri zaafı getireceği malumdu. Câbir (r.a.) de diğer sahâbiler gibi hadis rivayetinde oldukça ihtiyatlı davranmıştır. O, Hz. Osman'ın şehadetine kadar kendini hadis rivayetine vermemiştir. Zira o güne kadar ekser-i sahâbe hayatta idi ve fitneler baş göstermemişti. Gerek âlim sahâbîlerin gittikçe azalması gerekse fitnelerin baş göstermesi, Sünnet'e sarılmayı daha gerekli kılıyor, insanlar daha fazla hadisleri öğrenmeye odaklanıyordu. Câbir gibi fakih ve muhaddis sahâbîler ortamın yeni şartları gereği çokça sorulara maruz

²⁶ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 284, Hadis No: 15037, el-Elbânî ve *Müsned* muhakkiki Şu'ayb el-Arnaût, hadisi sahih kabul etmişlerdir.

²⁷ et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsned-u Ebî Dâvûd et-Tayâlisî, Müsned-u Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, (I-IV), Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hecer, Cize 1999/1420, III, 343, Hadis No: 1910.

²⁸ Ebû Bekir b. Hemmâm, *el-Musannef*, (Ma'mer b. Râşid'in Câm'î ile birlikte), Thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Meclisü'l-İlmî-el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403, I, 263, Hadis No: 1006.

kalıyorlardı. Câbir fazla rivayetten kaçınsa da kendisine iletilen sorulara Sünnet'ten cevap vermeye gayret ediyordu. Onun rivayet ettiği hadislerin önemli bir kısmının, kendisine sorulan sorular karşılığında verdiği cevap tarzındaki veya bazı kişilerin bir mevzuyu açması neticesinde rivayet ettiği hadislerden oluştuğu görülmektedir. Aslında Câbir'in, ihtiyaç kadar hadis rivayet etmeye özen gösterdiği söylenebilir. Zira o, durup dururken rivayet etmek yerine ilme susamışlara rivayet etmeyi tercih etmiştir. Onun bu tarzından ilmi gizlediği ya da ilim yaymaktan çekindiği gibi yanlış bir düşünce akla gelmemelidir. Zira o, aynı zamanda kendisine rahat ulaşılsın diye Mescid-i Nebevî'de düzenli ders halkaları oluşturmuştur. Kendisine yöneltilen sualleri cevapsız bırakmamış, onları Rasûlullah'ın kavli veya fiili hadisleriyle cevaplamak suretiyle, sonrakilere örnek olacak bir yöntem izlemiştir.

Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde, kendisine (Câbir'e) ayrılan bölümdeki ikinci rivayet Câbir'e yöneltilen bir soru ile başlamaktadır: Hasan b. Muhammed,²⁹ "Cünüplükten nasıl yıkanmak gerektiğini" Câbir b. Abdullah'a sordu...³⁰ Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Misal olarak; Ebû Zübeyr: "Sakîf kabilesinin nasıl biat ettiklerini Câbir'e sordum," "Rasûlullah'a sadaka vermemek ve cihada çıkmamak şartıyla biat ettiler" dedi, sonra da, Rasûlullah'ın: "Onlar İslam'a girdiklerinde sadaka da verecekler, cihada da çıkacaklar," buyurduğunu aktardı.³¹ İsnadı zayıf bir rivayete göre Ebû Zübeyr Câbir'e: "Yiyecek veya içeceğin içine düşüp ölen farenin durumunu sordum. İçine düştüğü şey yenir mi? diye. "Hayır, yenmez, Çünkü Rasûlullah bundan menetti. Biz yağımızı küplere koyardık. Rasûlullah; "Fare içinde ölürse sakın yemeyin" buyurdu dedi.³² Ebu Zübeyr Câbir'e: "Köpek ile kedinin ücretini" sordum, "Resûlullah'ın, bundan sakındırdığını işittim dedi." demektedir.³³ Yine başka bir rivayette Ebû Zübeyr, Câbir'e Resûlullah'ın "Normal mücevherlerde beşte bir zekât vardır," dediğini işittin mi? diye sordum. "Evet" dedi demektedir.³⁴ Ebû Zübeyr Câbir'e; "Kişinin mescide doğru attığı çokça adımlar konusunda Rasûlullah'tan bir şey işittin mi?" diye sordum. "Evlerimizi Mescide yakın olsun diye Medine'ye nakletmeyi düşündük. Rasûlullah (s.a.s.) bizi bundan nehyederek, "Medine'nin etrafını boş bırakmayın. Size Mescidin yanında ikamet edenlerden fazla olarak attığınız her bir adım için mükâfat vardır" buyurdu dedi.³⁵ Ebû Zübeyr Câbir'e, "İhrama girme mikâtlarını" sordum. Resûlullah'ın; "Medinelilerin mikâtı "Zü'l-hüleyfe", diğer tarîkten gelenlerin mikâtı "Cühfe", Iraklıların mikâtı "Zâtu 'Irk",

²⁹ Hasan b. Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib el-Hâşimî, İbnü'l-Hanefiye diye bilinir.

³⁰ Ahmed, *Müsned*, XXII, 9, Hadis No: 14113.

³¹ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 35, Hadis No: 14674, Şu'ayb el-Arnaût, hadisi sahih kabul etmiştir.

³² Ahmed, *Müsned*, XXIII, 39, Hadis No: 14683.

³³ Müslim, Musâkât, 42; İbn Hibbân, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temimi el-Busti, *Sahihu İbn Hibban bi Tertibi İbn Belban*, (I-XVIII), Thk. Şuayb el-Arneut, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1993/1414, XI, 314; Ahmed, *Müsned*, XXIII, 345, Hadis No: 15148; Bazen; "Câbir, Resûlullah'ın köpek ile kedi ücretini almayı yasakladığını rivayet etti." (Ahmed, *Müsned*, XXIII, 20, Hadis No: 14652.) denilerek soru kısmı düşürülmüştür. Ahmed b. Hanbel iki rivayeti de naklederken, Müslim ile İbn Hibbân soru kısmı olan rivayeti almayı tercih etmişlerdir.

³⁴ Ahmed, *Müsned*, XXII, 453, Hadis No: 14603, Şu'ayb el-Arnaût, hadisi "sahih li ğayrihi" kabul etmiştir.

³⁵ Ahmed, *Müsned*, XXII, 457, Hadis No: 14611, Şu'ayb el-Arnaût'a göre sahih bir hadistir.

Necidlilerin mikâtı “Karn”, Yemenlilerin mikâtı da “Yelemlem’dir” buyurduğunu işittim” dedi.³⁶

Hadis tahammülü maksadıyla Câbir’e sorulan soruların sadece Ebû Zübeyr değildir. Birçok talebesi bu yola başvurmuştur. Bir talebesinin, ‘Azlin caiz olup olmadığını sorması üzerine, “Biz Rasûlullah (s.a.s.) döneminde ‘azli yapardık.” diyerek cevap vermiştir.³⁷ Câbir’e böyle soru yönelterek rivayet telebinde bulunan talebeleri arasında; Mahmud b. Lebîd,³⁸ Ebu'l-Mutevekkil,³⁹ Abdullah b. Muhammed b. 'Akîl,⁴⁰ Muhammed b. Alî b. Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib,⁴¹ Salim b. Ebi'l-Ca'd,⁴² Ebâ Nadrâte,⁴³ Amr b. Dînâr,⁴⁴ Zeyyâl b. Harmele,⁴⁵ Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Ammâr,⁴⁶ Hasan b. Muhammed b. Alî b. Ebî Tâlib,⁴⁷ Beşîr b. Selâm⁴⁸ ve Şurâhbîl Ebû Sa'd⁴⁹ isimli râvîler vardır. Ayrıca “Câbir’e soruldu.” ifadesi kullanılarak ismi mübhem bırakılan kişiler de vardır.⁵⁰ Câbir’in cevap tarzındaki rivayet metodunu bilenler bazen gruplar halinde Selime oğulları yurdundaki makamına gelip ona soru etmişler ve ondan ilim elde etmişlerdir.⁵¹

İsnadı zayıf bir rivayette Ebû ‘Ammâr, Câbir’in bir komşusunun şöyle dediğini aktarmaktadır: “Bir sefer dönüşü Câbir (r.a.) beni ziyarete gelerek selam verdi. Ben, ona insanların düştüğü tefrikadan ve ihdâs ettikleri şeylerden söz edince, Câbir (r.a.) ağlamaya başladı ve sonra şöyle dedi: Rasûlullah’ın, “İnsanlar Allah’ın dinine fevç fevç girdiler, fevç fevç de çıkacaklardır,” dediğini işittim.”⁵²

Bazı hadis talebelerinin de, daha önce işittikleri bir kısım hadisleri birinci kaynağından almak için ara sıra Câbir’e gelerek *هل سمعت , أسمعت* “Rasûlullah’tan dinledin mi?”, “Rasûlullah şöyle söyledi mi?” veya “Ondan şöyle işittin mi?” gibi sığalarla ona soru etikleri görülmektedir.⁵³ Bu sığalarla alınan rivayetler için iki ihtimal söz konusudur. Birincisi: Bunlar râvîlerin Süleymân b. Kays el-Yeşkûrî’nin Sahîfesinde daha önce vicâde yoluyla aldıkları rivayetleridir. Râvîler bunları ilk kaynağından semâ’ yolu ile almak istemişlerdir. İkincisi: Bunlar başka râvîlerden alınan rivayetler olup, işitenler gelip bunları sahibinden teyid etmek ve ali isnâd elde etmek istemişlerdir. Neticede bu uygulama

³⁶ Ahmed, *Müsned*, XXII, 459, Hadis No: 14615, Şu’ayb el-Arnaût’a göre sahih bir hadistir.

³⁷ Buhârî, *Nikâh*, 95; Tirmizî, *Nikâh*, 38; Ahmed, *Müsned*, XXIII, 280, Hadis No: 15032, XXIII, 306, Hadis No: 15072, Soru kısmı *Müsned*’te yer alan rivayetlerde bulunmaktadır.

³⁸ Ahmed, *Müsned*, XXII, 190, Hadis No: 14285.

³⁹ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 250, Hadis No: 15005.

⁴⁰ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 46, Hadis No: 14695, 1520.

⁴¹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 409, Hadis No: 14548.

⁴² Ahmed, *Müsned*, XXII, 87, Hadis No: 14181.

⁴³ Ahmed, *Müsned*, XXII, 88, Hadis No: 14182.

⁴⁴ Ahmed, *Müsned*, XXII, 219, Hadis No: 14317.

⁴⁵ Ahmed, *Müsned*, XXII, 233, Hadis No: 14330.

⁴⁶ Ahmed, *Müsned*, XXII, 316, Hadis No: 14425, XXII, 343, Hadis No: 14449.

⁴⁷ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 266, Hadis No: 15021, XXIII, 284, Hadis No: 15037.

⁴⁸ Ahmed, *Müsned*, XXII, 415, Hadis No: 14548.

⁴⁹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 447, Hadis No: 14594.

⁵⁰ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 169 vd., Hadis No: 14892, 14932, 14473, 14485, 14487, 14572.

⁵¹ Bkz. Ahmed, *Müsned*, XXII, 325, Hadis No: 14440; Ayrıca bkz. Hadis No: 14969.

⁵² Ahmed, *Müsned*, XXIII, 47, Hadis no: 14696, el-Elbânî, Muhammed Nasıruddîn, *Silsiletü'l-Ahâdisi'd-Da'ife ve'l-Mevdûa*, Dâru'l-Ma'arif, Riyâd 1992, VII, 143.

⁵³ Ahmed, *Müsned*, Hadis No: 14729, 14727, 14731, 14743, 14765.

tabiûnun hadis tesebbütüne daha sahâbe döneminde ehemmiyet verdiklerini göstermesi açısından önemlidir.

Câbir'in kendisine yöneltilen suallere cevap tarzında rivayet ettiği hadisler büyük bir yekûn oluşturmuştur.⁵⁴ Dolayısıyla cevap tarzındaki rivayetin, Câbir'in hadis rivayetinde göze çarpan bir durum olduğu söylenebilir. O, durup dururken rivayet etmek yerine, zamana zaman bir sâik beklemiştir. Bu sâik bazen kendisine iletilen sualler olmakla beraber, bazen de yeni bir mevzunun açılması, bir hadisenin gerçekleşmesi, bir durumla karşı karşıya kalınması gibi nedenler olmuştur.

3. Sıhhatini Gösterir Vurgular Yapması

Câbir b. Abdullah'ın bazı hadisleri rivayet ederken yemin ettiği veya kendisine has bazı vurgu ifadelerini kullandığı görülmektedir. Malumdur ki Rasûlullah (s.a.s.) da birçok hadisini zaman zaman yemin ederek söylemiştir. Câbir'in Rasûlullah'a mutabaat niyetiyle mi yoksa başka bir amaçla mı bu vurguları kullandığı tartışılabilir. Ancak yemin ederek rivayet ettiği hadislere topluca bakıldığında, bunların ya o dönemin tartışmalı konuları hakkında oldukları ya da mucizeler gibi inanılması güç konular hakkında oldukları görülür.

Hadis uydurmanın da ortaya çıktığı bu dönemde hadis talebeleri için, onların kaynağına aidiyetini gösteren alametler de artık önem kazanmıştır. Dolayısıyla onun bu vurgulu ifadelerle rivayeti, aslında hadislerin kaynağına aidiyetini, yani bir anlamda sıhhatini ortaya koymaya yönelik bir yöntem olduğu kanaatindeyiz. Zira henüz sened zinciri oluşmadığından, sahâbenin de tamamı 'udûl olduğundan hadislerin sıhhatine ancak bu vurgulu ifadelerle işaret edilebilmiştir. Böylece aslında hadislerin sıhhat vurgusunun/araştırmasının daha sahâbe döneminde başladığını söyleyebiliriz. Câbir (r.a.), ayrıca bu ifadeleriyle kendisi hakkında akla gelebilecek hata, unutkanlık gibi arızı nedenlerin de önüne geçmiş, yani hafızasından emin olduğunu dinleyenlerine hissettirmek istemiştir. Bu metot aynı zamanda, hem değişik fırkaların batıl fikirleriyle hem de ortaya çıkan yanlış uygulamalarla mücadelede daha etkili olmuştur. Suyûtî, "*Muhaddisler olmasaydı, Mu'tezile, Râfiziler, Cehmiyye ve Mürciye görüşünde olanlar insanları helake sürüklerdi*"⁵⁵ diyerek erken dönemdeki batıl itikatların tehlikesinin korkunç boyutlara ulaştığını dile getirmiştir. Tüccarlar ticaretle, sanat ehli sanatıyla ve idareciler memleket işiyle uğraşırken, hadis âlimleri Sünnet'i muhafaza ve ihya etmek ile meşgul olmuşlardır.⁵⁶ Bu bağlamda Câbir de, hadis rivayet ederken bazı mevzularda insanların kalbini mutmain kılmak için gerektiğinde yemin etmekten çekinmemiştir.

Câbir'in hadis rivayetinde kullandığı vurgulu ifadelerinden bazıları şöyledir: Câbir b. Abdullah Kâbe'yi tavaf ediyordu. Muhammed b. 'Abbâd b. Cafer ona: "*Rasûlullah'ın, Cuma günleri oruç tutmayı nehyettiğini işittin mi?*" diye sordu. Câbir b. Abdullah (r.a.):

⁵⁴ Misal olarak şu hadislere bakınız: Ahmed, *Müsned*, XXII, 463, Hadis No: 14622, XXIII, 31 vd., Hadis No: 14665, 14671, 14677, 14682, 14683, 14684, 14687, 14722, 14727, 14729, 14730, 14739, 14743, 14745, 14750, 14752, 14753, 14754, 14755, 14757, 14759, 14760, 14762, 14763, 14764, 14765, 15150, 15151, 15232.

⁵⁵ Suyûtî, Celâluddîn, *Miftâhu'l-Cenne fî'l-İhticâci bi's-Sünneti*, İdâretu't-Tebâeti'l-Munîriyye, Mısır tsz., s. 48.

⁵⁶ Suyûtî, *Miftah*, s. 49.

“Bu Beytin Rabbine yemin ederim ki evet.” diye cevap verdi.⁵⁷ Belli ki Cuma günü oruç tutma konusu tartışma konusu olmuş ve bu nedenle de Câbir’e böylesi bir soru iletilmiştir. O da tartışmayı sonlandırmak için yemin ederek Rasûlullah’tan işittiği hadisi yeminli bir vurguyla rivayet etmiştir.

Mucizevî olaylar inanılması güç konuların başında gelir. Rasûlullah’ın hissi mucizelerine yer veren birçok hadisin önemli mesnetlerinden biri Câbir’dir. O bu konularla ilgili bazı hadisleri de aktarırken kendine has vurgularda bulunmuştur. Misal olarak, Rasûlullah’ın parmakları arasından akan su ile ilgili mucizeyi aktarırken: “Beni gözlerimle imtihan eden (Allah’a) yemin ederim ki, o vakit Rasûlullah’ın parmaklarından su pınarlarının aktığını gördüm. O, herkes abdest alıncaya kadar parmaklarını kaldırmadı,”⁵⁸ şeklinde yeminle vurgulayarak rivayet etmiştir.

Bir diğer önemli konu, sonradan ortaya çıkan fırkaların mürtekibü’l-kebirenin ahiretteki durumu ve şefaath ile ilgili halkın kafasında oluşturdukları şüphelerdir. Büyük günah işleyenlerin ebedi olarak cehennemde kalacağı, şefaatin onlara fayda vermeyeceği gibi tartışmalarının sürdüğü o dönemde Câbir, bu konularla ilgili Rasûlullah’tan işittiği hadisleri vurgulayarak rivayet etmiştir. Bir rivayetinde o şöyle demektedir: “Bir topluluğun cehennemden çıkıp cennete gireceğini, Allah Resulünden **şu iki kulağımla duydum.**”⁵⁹ Büyük günah işleyenlerin cehennemden çıkıp çıkmayacaklarına dair konu böylece vuzuha kavuşturulmuştur.

Câbir’in vurgulu ifadeleri sadece yukarıdaki örneklerle sınırlı değildir. Örneğin bayram namazının hutbeden sonraya bırakılması karşısında: “Bayram gününde hutbeden önce, Allah Resulünün ezan ve kamet getirmeden namaza başladığına **şahid oldum,**”⁶⁰ demiştir. Tartışma konusu olan recim hakkındaki hadisi de rivayet etmeden önce: “**Yeğenim! Bu hadisi en iyi bilen benim ...**”⁶¹ diyerek söze başlamıştır.

Örnek olarak verdiğimiz rivayetlerden, Câbir’in akıllarda tereddüt bırakmamak ve kalpleri mutmain kılmak ve en önemlisi hadisin kaynağına aidiyetine vurgu yapmak için kendine has bir metotla rivayetleri sevk ettiği görülmektedir. Aslında hadis vaz’ı başta olmak üzere, fitnenin yayılması, iç çekişmeler ve ortaya çıkan farklı fikir ve gruplar, muhtemelen Müslüman halktan bir kesimin bazı konular hakkındaki hadislerin sıhhatine, kuşkuyla bakmalarına sebep olmuştur. Hayatta kalan son birkaç sahâbîden biri olan Câbir de bu vurgularıyla akıllardaki kuşkuları gidermeye çalışmıştır.

⁵⁷ Ahmed, *Müsned*, XXII, 59, Hadis No: 14154, Rivayet, *Müsned* muhakkiki Şu’ayb el-Arnaût’a göre isnadı sahihtir.

⁵⁸ Ahmed, *Müsned*, XXII, 14, Hadis No: 14115, *Müsned* muhakkiki Şu’ayb el-Arnaût’a göre isnadı sahihtir.

⁵⁹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 308, Hadis No: 15076, *Müsned* muhakkiki Şu’ayb el-Arnaût’a göre isnadı sahihtir.

⁶⁰ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 311, Hadis No: 15085, *Müsned* muhakkiki Şu’ayb el-Arnaût’a göre isnadı sahihtir.

⁶¹ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 313, Hadis No: 15089, *Müsned* muhakkiki Şu’ayb el-Arnaût’a göre isnadı hasendir.

4. Nâsîh ve Mensûhu Beyan Etmesi

Hadis ilimlerinin 65 nev'inden birisi sayılan hadislerin nâsîh ve mensûhunu bilmenin önemli yollarından birisi şüphesiz sahâbî açıklamasıdır.⁶² Böyle bir durumda sahâbî, “İki uygulamanın sonuncusu budur” diyerek neshin olduğunu beyan eder.⁶³ Böylece rivayetlerin mensûh olduğu genellikle nâsîh ve mensûh âlimi sahâbîlerden gelen rivayetlerden anlaşılır.⁶⁴

Her sahâbînin nâsîh-mensûh bilgisinin bir olmadığı açıktır. Zira bu ilim daha çok sahâbîlerin Rasûlullah'la (s.a.s.) uzun süre beraber kalıp kalmamalarıyla ilgilidir. Doğal olarak onunla beraber uzun süre sohbeti olan sahâbîlerin nâsîh ve mensûh bilgisi daha çok olacaktır. Çünkü sünnet, Hz. Peygamber'in 23 yıllık hayatındaki bütün söz, fiil ve takrirlerini ihtiva eden bir süreçtir.⁶⁵ Bu bağlamda duruma bakıldığında hayatını sünnete adayın Câbir (r.a.), İslam'ın ekser-i ahkâmının şari' tarafından vaz'edilip uygulamaya konduğu Medine döneminin tamamında Rasûlullah'ın yanında olduğundan, yeni uygulamaları (nâsîh) öğrendiği gibi, uygulamadan kaldırılmış (mensûh) olan uygulamaları da görme ve bilme fırsatı elde etmiştir. Bu durum ona, hadisleri rivayet ederken nâsîh ve mensûhu birlikte nakletmesine olanak sağlamıştır.

Misal olarak Ebû Hureyre, Hz. Âişe, Enes b. Mâlik ve Zeyd b. Sâbit gibi birden çok sahâbî tarafından nakledilen “Ateşte pişmiş/ısınmış şeylerden dolayı abdest alınız.”⁶⁶ rivayeti İbn Abbâs tarafından tenkide uğramıştır. Zira bu rivayet, aslında mensûh bir rivayettir. Konu ile ilgili Câbir (r.a.): “Rasûlullah'ın iki uygulamasının sonuncusu ateşte pişen yiyeceklerden dolayı abdest almayı terk etmesi idi.”⁶⁷ diyerek ilk uygulamanın nesh edildiğini bildirmiştir. Diğer bir rivayetinde konuya tam açıklık getirerek şöyle demektedir: “Rasûlullah'a (s.a.s.) ekmek ile et ikram edildi. Bu ikramdan sonra Rasûlullah (s.a.s.) su istedi ve abdest alarak öğle namazını kıldı. Namazdan sonra artan yemeği de istedi ve yedikten sonra kalkıp yine namaz kıldı ve abdest almadı. Sonrasında ben Hz. Ömer'in yanına girdim. Önüne şuracıkta içinde et ve ekmek olan bir yemek kabı kondu. -Hadis râvîsi İbn Bekr, “Şimdi önümüzde de içinde et ve ekmek olan bir kap var.” dedi- Ömer (r.a) de o yemekten yedi ve sonrasında abdest almadan namaza durdu.⁶⁸ Câbir (r.a.) aynı şekilde: “Rasûlullah (s.a.s.), Ebû Bekir (r.a.) ve Ömer'le (r.a.) beraber et ve ekmek yedim, hepsi de yemekten sonra abdest almadan namaz kıldılar.”⁶⁹ demiştir.

⁶² İbn Salâh, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbn Salâh/’Ulûmu’l-Hadîs*, Thk. Nureddin ‘Itr, Dâru’l-fikr Beyrut 1986/1406, s. 277-278.

⁶³ İsmail Lütfü Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV, İstanbul 2010, s. 211.

⁶⁴ Buhârî, Et’ime, 51; Vudû, 48, 50; Müslim, Hayz, 91-96; Osman Güner, *Ebû Hüreyre'nin Hadisçiliğine Yönelik Eleştiriler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011, s. 19.

⁶⁵ Ali Bardakoğlu, “Dini Bilgi ve Günümüzde İslam”, MÜHF-HAD, 2015, Cilt 21, Sayı 2, s. 82.

⁶⁶ Müslim, Hayz, 90.

⁶⁷ Nesâî, Tahâret, 123; el-Elbânî, “hadis sahihtir” demiştir; İbn Salâh, *Mukaddimetu İbn Salâh/’Ulûmu’l-Hadîs*, s. 277-278.

⁶⁸ Ahmed, *Müsned*, XXII, 345, Hadis No: 14453, *Müsned* muhakkiki Şu’ayb el-Arnaût’a göre isnadı sahihtir.

⁶⁹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 164, Hadis No: 14262; Ateşte pişen şeylerin yenmesinde abdest almanın gerekmediğine dair diğer rivayetler için bkz, Buhârî, Vudû’, 48; Müslim, Hayz, 24; Ebû Dâvud, Tahâret, 75; İbn Mâce, Tahâret, 66; Ahmed, *Müsned*, XXIII, 186-187, Hadis No: 14920, 15020, 15080, 15162, 15272.

Aslında bu konunun erken dönemden itibaren tartışıldığı ve bu tartışmaların bir müddet devam ettiği anlaşılmaktadır. Sa'îd b. Hâris, Câbir b. Abdullah'a: "Ateşte pişmiş/ısınmış şeylerden (yani onları yemekten) dolayı abdest almak gerekir mi?" diye sormuş, Câbir (r.a.); "Hayır gerekmez. Biz Rasûlullah döneminde böyle yiyecekleri nadir bulurduk. Onu bulup yediğimiz zaman da, sadece avuçlarımız, bileklerimiz ve ayaklarımız vardı, elimizi silecek bezlerimiz yoktu. Yemekten sonra da abdest almadan namaz kılardık," diye cevap vermiştir.⁷⁰ Tabiûn döneminde de bu mevzudaki farklı uygulamaların hala devam ettiği, hatta Zührî gibi önemli âlimlerin, her ne olursa olsun ateşe dokunan bir şeyi yemekten dolayı abdest aldıkları ve böyle yapılması gerektiğini emrettikleri anlaşılmaktadır. Katâde, durumu bize şöyle nakletmiştir: Süleymân b. Hişâm bana, "Bu, -yani Zührî- her ateş dokunan şeyden dolayı, -yani yediğimizde- bize abdest almamızı emrediyor." deyince ben bu konuyu Sa'îd b. Müseyyeb'e sorduğumu ve bana, "Yediğinde temiz bir şey olduğu için, abdest lazım gelmez. Ama dışarı çıktığında pis bir şey olduğu için abdest almak lazım gelir." dediğini anlattım. Sülaymân b. Hişâm bana, "Beldede bu konuyu soracağım biri var mı?" dedi. Ben, "Evet var, Cezîretü'l-Arab'ın en kadîm âlimi." "Kimdir?" deyince, "Atâ b. Ebî Rebâh" dedim. Hadisin râvîsi Behz diyor ki, Süleymân b. Hişâm 'Atâ'yı davet etti ve ona konuyu sordu. 'Atâ şöyle dedi: Câbir (r.a.), "Ebû Bekir es-Siddîk'la beraber ekmek ile et yediklerini sonra da Hz. Ebû Bekir'in abdest almadan namaz kıldığını" bana anlattı.⁷¹ Böylece ateşte pişen etten dolayı abdest almanın mensuh olduğunu tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde aslında Câbir beyan etmiş olmaktadır.⁷² Burada dikkate değer bir husus da şudur. Süleyman b. Hişâm konu ile ilgili Sa'îd b. Müseyyeb'in akıl yürüterek verdiği mantıklı cevapla yetinmemiş, Sünnet'ten delil istemiştir. Daha sonra 'Atâ'nın, Câbir'den dinlediği Hz. Ebû Bekir'in uygulamasını anlatmasıyla kalbi mutmain olmuştur. Buradaki önemli bir nokta da Câbir'in, ilk halifeler gibi büyük sahâbîlerin uygulamalarını da delil göstermek suretiyle sünnet olarak kabul etmesidir. Zira onların Sünnet'e muhalif bir uygulamayı tasvip etmeleri düşünülemez.

Câbir'in açıklık getirdiği diğer bir nâsih mensûh konusu, Rasûlullâh'ın Medine köpeklerini öldürme emrinin neshi ile ilgilidir. Rasûlullah'ın bu konudaki ilk uygulaması, Câbir'den gelen bir rivayette şöyle aktarılmaktadır: Rasûlullah (s.a.v) Medine köpeklerinin öldürülmesini emretti. İbn Ümmi Mektum gelerek Rasûlullah'a: "Benim evim açık ve geniş bir alanda olduğundan bir köpek edinmişim" dedi. Rasûlullah (s.a.s.), ona birkaç günlüğüne izin verdi. Sonrasında onun da öldürülmesini emretti.⁷³ Bu emrin sonradan nesh edildiğini ise Câbir şu rivayetinde beyan etmiştir: "Rasûlullah (s.a.s.), köpekleri öldürmemizi emretti. Öyle ki, Badiyeden bir kadın köpeğini getirir öldürürdük. Sonrasında Rasûlullah (s.a.s.) köpeklerin öldürülmesini yasaklayarak şöyle buyurdu:

⁷⁰ Buhârî, Et'ime, 51.

⁷¹ Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Kahire 1994, s. 38, Hadis No:29; Ahmed, *Müsned*, XXIII, 186-187, Hadis No: 14920, *Müsned* muhakkiki Şu'ayb el-Arnaût'a göre isnadı sahihtir.

⁷² Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Huccetü'l-lahi'l-Balîğa*, (I-II), Thk. Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cil, Beyrut 2005/1426, I, 300.

⁷³ Ahmed, *Müsned*, XXII, 377, Hadis No: 14494, *Müsned* muhakkiki Şu'ayb el-Arnaût'a göre isnadı zayıftır. Nüreddîn 'Alî el-Heysemî ise hadisi sahih kabul etmiştir, bkz. Nüreddîn 'Alî el-Heysemî, *Mecmaü'z-Zevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412, IV, 62.

“Sadece simsiyah, iki noktalı olan köpeği öldürün. Çünkü o bir şeytandır.”⁷⁴ Kanaatimizce Rasûlullah’ın köpekleri öldürme emri, onların Medine’de bir tehdit haline gelmiş olmalarından kaynaklanmıştır. Nitekim son rivayette amacının, toplumu köpeklerin şerrinden korumak olduğu, “Çünkü o bir şeytandır” (yani şeytan gibi topluma zarar vermektedir) ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır.

Bir diğer konu kurban edilen hayvanların etlerini üç günden fazla evde bırakıp bırakmama ile ilgilidir. Hz. Ali, “*Rasûlullah’ın üç günden fazla kurban etinin evde saklanmasını yasakladığını rivayet etmiş*” ancak bunun sonradan nesh edildiğini işitmemiştir. Câbir (r.a.) ise iki rivayeti de dinlemiş ve rivayet etmiştir. O şöyle demektedir: “*Rasûlullah (s.a.s.) kurban etlerini üç günden fazla evde saklamayı yasakladı.* Daha sonra, “*Yiyiniz, evde erzak olarak da saklayınız ve ondan sadaka da veriniz*” buyurdu.⁷⁵

Yukarıdaki rivayetler, Câbir b. Abdullah’ın birçok sahâbînin muttali olamadığı durumlara muttali olduğunu ve güçlü hıfzı sayesinde bu sünnetleri muhafaza ettiğini, ihtiyaç hâsıl olduğunda da rivayet ettiğini göstermektedir. Böylece nâsîh ve mensûhun birlikte zikredilmesi, hadislerin doğru anlaşılmasında büyük katkı sağlamıştır.

5. Bağlamları Zikretmesi

Bir metnin, bir ifadenin doğru anlaşılabilmesi, bağlamının bilinmesine bağlıdır.⁷⁶ Başka bir ifade ile Kur’an-ı anlamak için esabâbü’n-nüzûl bilgisi ne kadar önemli ise hadisleri anlamak için de esbâb-ı vürûd bilgisi de -yani bağlamlarını bilmek de- o derece önemlidir. Esbâb-ı vürûd bilgisi, hadislerin tarihsel ve toplumsal bağlamlarını, zaman ve mekân boyutunu, yerellik ve evrenselliğini hâs ve âmm olduğunu tespit etmemize de yardımcı olmaktadır.⁷⁷ Bir hadisin hangi bağlamda kullanıldığının göz önünde bulundurulması, rivayetlerin tercih edilmesini sağlayan faktörlerden de biridir.⁷⁸

Câbir, hadisleri rivayet ederken aynı zamanda Sünnet’in doğru anlaşılmasını da amaçlamıştır. Bu bağlamda onun, tartışmalara sebep olan birçok hadisi aktarırken bağlamlarını da zikretmiş olması önemlidir. Dolayısıyla onun rivayet metodu aynı zamanda bir nevi eğitim ve öğretim metodudur.

Bir rivayetinde o, şöyle demektedir: “Bir Bedevî, Müslüman olduğuna dair Rasûlullah’a biat etti. Daha sonra Medine’nin ateşli hastalığına yakalanınca Rasûlullah’a gelerek “*Ya Rasûlullah, biatimi geri al*” dedi. Rasûlullah kabul etmedi. Tekrar gelip “*Biatimi geri al*” dedi fakat yine Allah Resulü kabul etmedi. Adam tekrar gelip “*Biatimi*

⁷⁴ Ahmed, *Müsned*, XXII, 434, Hadis No: 14575, *Müsned* muhakkiki Şu’ayb el-Arnaût’a göre bu rivayetin isnadı sahihtir. Bu rivayette “çünkü o bir şeytandır” ifadesinden şeytan gibi zararlı köpeklerin öldürülmesinin caiz olduğu, “simsiyah ve iki noktalı” olması ifadesinden de, böyle köpeklerin zararlı olduğu anlamı çıkarılabileceği gibi, bu ifade tıpkı “şeytan” gibi zararlı köpekleri ifade etmek için kullanılan bir tabir de olabilir. İkinci rivayetten Rasûlullah’ın Medine köpeklerini niçin öldürmeyi emrettiği de açıkça anlaşılmaktadır.

⁷⁵ Şâfi’î, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, thk. Rıf at Fevzî Abdulmuttalib, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1393, I, 150.

⁷⁶ Bkz. Nurullah Agitoğlu, *Hadis ve Bağlam*, Kitabı Kitabevi, İstanbul 2015.

⁷⁷ Mehmet Görmez, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, Otto Yayınları, Ankara 2014, s. 109.

⁷⁸ Mehmet Görmez, *Gazali’de Sünnet, Hadis ve Yorum*, Otto Yayınları, Ankara 2014, s. 35.

geri al.” dedi. Rasûlullah’ın yine kabul etmemesi üzerine a’râbî Medine’yi terk etti. Rasûlullah (s.a.s.) bunun üzerine “*Medine, körük gibidir. Pis olanı dışarı atar, temiz olanı bırakır,*” buyurdu.⁷⁹

‘Atâ b. Ebî Rebâh, Câbir’in şöyle dediğini rivayet etmektedir: Rasûlullah (s.a.s.) döneminde bir kadınla evlendim. Rasûlullah (s.a.s.): “Ey Câbir, evlendin mi?” diye sordu. Ben, “Evet” deyince Rasûlullah (s.a.s.), “*Evelendiğin kadın kız mı, dul mu?*” diye sordu. Ben, “Dul biri.” dedim. Rasûlullah (s.a.s.), “*Niçin kendisiyle iyi vakit geçireceğin bir kızla evlenmedin?*” dedi. Ben, “*Ya Rasûlullah, kız kardeşlerim vardı. Aramıza girmesinden endişe ettim.*” dedim. Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s.), “*Bir kadınla, ya dini için, ya malı için ya da güzelliği için evlenilir. Sen dindar olanı seç, yoksa mahvolursun,*”⁸⁰ buyurdu.⁸¹

Ebû Süfyân Talha b. Nafi’ (ö.124) de, Câbir’in şöyle dediğini rivayet etmektedir. “Rasûlullah (s.a.s.), abdest alırken topukları kuru kalan birilerini gördü. Bunun üzerine “*Kuru kaldığı için topukları cehennemde yanacak olanların vay haline.*” buyurdu.⁸²

Muhammed b. ‘Amr b. Hasan b. Ali de, Câbir’in şöyle dediğini işittiğini rivayet etmiştir: “Rasûlullah (s.a.s.) bir seferinde, bir kalabalığın bir kişiye gölge olduklarını gördü. Bu durum onun dikkatini çekti ve sebebini sordu. “*Oruçludur,*” dediler. Rasûlullah: “*Seferde oruç tutmak iyilik değildir,*” buyurdu.⁸³

Sünnet’in doğru anlaşılması için Rasûlullâh’ın neyi, kime, nerede, ne zaman, niçin, nasıl söylediği sorularının cevabını bulmak oldukça önemlidir. Bu bağlamda Câbir, Rasûlullah’ın bir fiilini naklederken nedenini de anlatmaya gayret etmiştir. O, bir rivayetinde şöyle demektedir: “*Veda Haccında insanlar Rasûlullah’ın etrafını kuşatmıştı. Rasûlullah, insanlar görsünler ve sual sorsunlar diye Kâbe’yi bineği üzerinde tavaf etti.*”⁸⁴ Bu rivayette Câbir, Rasûlullah’ın niçin binek üzerinde tavaf yaptığını anlatarak yanlış bir anlamının önüne geçmiştir. Başka bir rivayette de şöyle demektedir: *Rasûlullah (s.a.s.) bize, Allah’ı layıkıyla hamd ve sena ettikten sonra şöyle dedi: Şüphesiz sözlerin en doğrusu Allah’ın kitabıdır. En faziletli yol Muhammed’in yoludur. İşlerin en kötüsü sonradan ortaya çıkanlardır, her bidat da dalalettir.* Câbir der ki: *Sonra Rasûlullah (s.a.s.) kıyametten bahsedeceği zaman askeri bir birliğin uyarıcısı gibi sesini yükseltir, gazabı şiddetlenir, şakakları kızarır ve: “Kıyamet gelmek üzere. Orta ve işaret parmaklarını göstererek ben ve kıyamet şöyle iken gönderildim...”*⁸⁵ derdi. Bu rivayette Rasûlullah’ın beden diline de açıklık getirmesi önemlidir.

Yine Câbir (r.a.) bir olayı şöyle anlatmaktadır: Ensar’dan biri kendisine Ebu’l-Kâsım künyesini taktı. Ensâr: “Rasûlullah’a sormadıkça bu künyeyi seni çağırılmayacağız” dediler ve bunu Rasûlullah’a anlattılar. Rasûlullah (s.a.s.): “*İsmimle isimleniniz fakat*

⁷⁹ Buhârî, İ’tisâm, 16; Fedâilu’l-Medîne, 10; Ahkâm, 45, 47, 50.

⁸⁰ Hadiste geçen تربت يدك ifadesini “Eğer yapmazsan mahvolursun” diye tercüme ettik. bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Min Kunûzi’s-Sünne*, el-Mektebetü’l-‘Asiriyye, Beyrut 2015, s. 20.

⁸¹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 140-141, Hadis No: 14237, İsnadı sahih bir rivayettir.

⁸² Ahmed, *Müsned*, XXII, 287, Hadis No: 14392, Sahîh bir rivayettir.

⁸³ Ahmed, *Müsned*, XXII, 302, Hadis No: 14410; XXII, 317, Hadis No: 14426, İsnadları sahihtir.

⁸⁴ Ahmed, *Müsned*, XXII, 307, Hadis No: 14415, İsnadı sahih bir rivayettir.

⁸⁵ Müslim, Cum’a, 13; Nesâî, Salâtü’l-‘İdeyn, 2; Ahmed, *Müsned*, XXII, 237, Hadis No: 14334.

künyemle künyelenmeyiniz."⁸⁶ buyurdu. Ebû Hureyre ve başka sahâbîler de bu hadisi rivayet etmişler fakat bağlamını aktarmamışlardır.⁸⁷

Yine Câbir (r.a.) şöyle demektedir: "Biri Muhacirlerden, biri de Ensar'dan iki kişi dövüştü. Muhacirlerden olanı "Ey muhacirler!" Ensar'dan olanı da "Ey Ensar!" diye bağırdı. Rasûlullah (s.a.s.) müdahale ederek, "*Cahiliye davası mı?*" Oradakiler "*Vallahi hayır.*" dediler. Sadece iki gençten biri diğerini arkadan itti, dediler. Rasûlullah (s.a.s.), "*Öyleyse zararı yok. Kişi, zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım etsin. Kardeşi zalim ise onu zulmünden alıkoysun. Bu ona yardımudur. Mazlum ise zalime karşı ona yardım etsin*" buyurdu.⁸⁸

Bu örneklerde hadislerin sebab-i vurûdları açıkça zikredilmiştir. Bazı hadislerin nâsîh ve mensûhunu tespit edebilmek için vurûd zamanlarının bilinmesi gerekir. Câbir'in rivayet ettiği birçok hadiste gerçekleşme zamanları da zikredilmiştir.

İbn Ömer'in Buhârî ve Müslim'de geçen rivayetinde Hz. Peygamber, "*Bu geceniz var ya, bundan yüz sene sonra şu an yeryüzünde mevcut olanlardan hiç kimse sağ kalmayacaktır*" buyurmaktadır. Câbir'in Müslim'de yer alan rivayetinde ise Rasûlullah'ın bunu vefatından bir ay önce söylediği de yer almaktadır. Sahâbe, hadislerin ilk râvîleri, sahâbe dönemi de hadis ilminin ilk ve en önemli devresidir. İşte bu devreyi tespit etmek için muhaddisler bu hadisi delil olarak kullanmışlardır. Bu hadis Câbir'in *Müsned*'inde 6 yerde farklı senedlerle verilmiştir.⁸⁹ Bu hadisin çokça tekrar edilmiş olması konusunun o dönemde gündemde olduğunu gösterir.

Yine Rasûlullah'ın vefat etmeden bir yıl önce kible tarafına dönmüş vaziyette bevlettiğini,⁹⁰ vefatından üç gün önce de "*Sizden biri, Rabbine karşı hüsnü zan beslemeden ölmesin,*" buyurduğunu rivayet etmiştir.⁹¹ O, sadece Mekke'nin fethedildiği fetih günü ile ilgili birçok hadis rivayet etmiştir. Fetih Günü başında siyah sarığı ile Mekke'ye giren Rasûlullah'ın (s.a.s.),⁹² içkileri döküp kaplarını kırdığını, içki ve putların satışını yasakladığını,⁹³ yine fetih günü adağıyla ilgili Rasûlullah'a soru soran kişiyi ve aldığı cevabı,⁹⁴ fetih yılı Hz. Ebû Bekir'in babası Ebû Kuhâfe'nin Rasûlullah'ın yanına getirilişini hep Câbir rivayet etmiştir.⁹⁵ Bu rivayetlerde önemli olan hadiselerin gerçekleştiği zamanın belirtilmiş olmasıdır.

⁸⁶ Muhammed b. Sa'd b. Meni', et-Tabakâtu'l-Kübrâ, (I-VIII), Thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut 1968, (I-VIII), (Mektebetü's-Şâmile), I, 107.

⁸⁷ Bk. İbn Sa'd, *a.g.e.*, I, 107.

⁸⁸ Ahmed, *Müsned*, XXII, 357, Hadis No: 14467, İsnadı Müslim'in şartlarına göre sahihtir.

⁸⁹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 283, Hadis No: 14386; XXII, 376-377, Hadis No: 14493; XXIII, 61, Hadis No: 14717; XXII, 344, Hadis No: 14451; XXIII, 335, Hadis No: 15128; XXIII, 293, Hadis No: 15056; Buhârî, İlim, 41, *Mevâkîtu's-Salâ*, 19; Müslim, *Fadâilü's-Sahâbe*, 218;

⁹⁰ Dihlevî, *Huccetü'l-lahi'l-Bâliğa*, I, 247.

⁹¹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 366, Hadis No: 14481; XXII, 403, Hadis No: 14532, Müslim'in şartlarına göre isnadları sahih rivayetlerdir.

⁹² Ahmed, *Müsned*, XXIII, 178, Hadis No: 14904, XXIII, 350, Hadis No: 15157, Sahîh rivayetlerdir.

⁹³ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 25, Hadis No: 14656, Hadis sahihtir.

⁹⁴ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 185, Hadis No: 14919, İsnadı sahihtir.

⁹⁵ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 11, Hadis No: 14641, Müslim'in şartlarına göre isnadı sahihtir.

Câbir b. Abdullah (r.a.) çoğu zaman hadisin hazardsa mı seferde mi söylendiğini de açıklamıştır. Bir rivayetinde şöyle demektedir: *Bir ara Merru'z-Zahrân denilen mevkide Rasûlullah'la beraber erâk ağacının kebâs denilen meyvelerini topluyorduk. O bize: "Siyah olanlarını toplayın çünkü onlar daha lezzetli olur. Ben koyunları otlatırken onları toplardım" dedi. Biz: Ey Allah'ın Resulü, Sen koyunları da mı otlattın."* dediğimizde "Evet, her peygamber mutlaka koyun otlatmıştır" buyurdu.⁹⁶ Câbir (r.a.), Rasûlullah'ın Ramazan ayında çıktığı bir gazvede, oruç tuttuğu için iyice zayıf düşüp, susuzluktan ölecek dereceye gelen bir sahâbîye "İftarını aç." dediğini ve onun da açtığını aktarmıştır.⁹⁷

O, Uhud günü gerçekleşen olayları ve bu olaylarla ilgili Rasûlullah'ın hadislerini, bağlamlarıyla birlikte aktarmıştır. Misal olarak bir rivayetinde şöyle demektedir: "Rasûlullah (s.a.s.) Uhud şehitlerini defnetmek için çıktığımda; 'Onları yaralarıyla birlikte defnedin. Zira Allah yolunda yaralanan her Müslüman, kıyamet gününde yarasından rengi za'ferân rengi ama kokusu misk kokusu bir kanla gelir ki, ben onlara şahitlik edeceğim' buyurdu. Yine Câbir der ki, Rasûlullah (s.a.s.): 'Bunlardan hangisi daha çok Kur'an biliyor?' diye sorar, kendisine hangisi gösterilirse; 'Onu kabirde öne alın.' buyururdu."⁹⁸

Aslında Câbir, Uhud savaşına katılmamıştır. Onun katıldığı ilk gazve Hamrâu'l-Esed⁹⁹ gazvesidir.¹⁰⁰ Kendisi, "Rasûlullah (s.a.s.) ile beraber çıktığım ilk gazve Hamrâu'l-Esed gazvesidir. Sonraki tüm gazvelerinde de yanındaydım" demiştir.¹⁰¹ Bu gazve hicretin üçüncü senesinde, Uhud gazvesinden bir gece sonra gerçekleşmiştir. Ancak babasının Uhud'un ilk şehidi olması ve dayısının da bu gazvede şehid düşmesi¹⁰² hasebiyle savaşın hemen akabinde, Uhud meydanında hazır bulunmuş ve Sünnet'i doğru anlamak için de olup bitenleri pür dikkat araştırmış, Hz. Peygamber'in konu hakkındaki buyurduklarını da iyice bellemiştir. Sahâbe dönemi gelip bunları aktarma ihtiyacı hâsıl olunca da siyak ve sibakından koparmadan emaneti aldığı gibi noksansız edâ etmeye çalışmıştır. Takdire şayan olan bu uygulamanın, özellikle hadis eğitimcilerinin örnek olması gereken bir metot olduğu kanaatindeyiz.

Bağlamların bazı rivayetlerde tam bazılarında noksan olması kanaatimizce Câbir'den değil, sonraki râvîlerin hadisleri mana ile rivayet etmeleri, takti' ve ihtisar gibi tasarruflarda bulunmalarından kaynaklanmıştır.

⁹⁶ Buhârî, İcâre, 2; Et'ime, 48; Müslim, Eşribe, 163; İbn Sa'd, a.g.e., I, 126; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Thk. Ömer Abdusselam, (I-LIII), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1987/1407, I, 55.

⁹⁷ Ahmed, *Müsned*, Hadis No: 14529, Hadis No: 14530, Hadis sahihtir.

⁹⁸ Buhârî, Cenâiz, 71, 73, 74; Nesâî, Cenâiz, 62; İbn Mâce, Cenâiz, 28; İbn Sa'd, a.g.e., III, 562.

⁹⁹ Hamrâu'l-Esed, Medineye sekiz mil uzaklıkta bir yerin adıdır. Bkz. Yakut b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977/1397, II, 301; Vâkidî, Ebû Abdillâh, Muhammed b. Ömer b. Vâkid, *el-Mağâzî*, Thk. Mârsdn Cûn, (I-III), Alemü'l-Kutub, Beyrut 1984/1404, I, 334.

¹⁰⁰ Zehebî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf ve diğerleri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1982/1402, III, 191.

¹⁰¹ İbn Sa'd, a.g.e., IV, 382-383.

¹⁰² Câbir b. Abdullah (r.a.) şöyle demektedir: "Babam Uhud günü şehit olanların ilki idi." İbn Abdilber, *et-Temhîd*, (I-XXVI), Thk. Mustafâ b. Ahmed el-'Alevî-Muhammed Abdülkebir el-Bekrî, Müessesetü'l-Kürtûba, Mağrib 1982/1402, XIX, 242; Başka bir rivayette Câbir, "Uhud'ta babam ve dayım vurulmuştu." demektedir. Bkz. İbn Sa'd, a.g.e., III, 562.

6. Hadis Meclisleri Kurması

Gençliğinde ilim tahammülü ve cihad meydanlarından geri durmayan Câbir, Hz. Osman'ın şehit edilmesinden sonra vaktinin çoğunu ilim edâsı ve iftâya vermiştir.¹⁰³ Zira onun vefatıyla fitne kapısı aralanmış, ümmet arasında siyasî ayrılıklar baş göstermiştir. Sahâbenin büyükleri de ahirete irtihal etmiş olduğundan, fitneler ve hadis vaz'ı karşısında Sünnet'i koruma ve sahih Sünnet'i tebliğ etme görevi hayattaki ilimde mahir, Câbir (r.a.) gibi âlim sahabîlere kalmıştır. Sahâbe'nin amacı sadece hadisleri öğretmek değil aynı zamanda yeni nesli, sahih Sünnet bilgisiyle eğitip donatıp İslam dinini doğru yaşamalarına rehberlik etmektir. Bunun ancak Hz. Peygamber metoduyla mümkün olabileceğinin farkında olan Câbir (r.a.), hadis meclislerini ve ders halkalarını önemsemiştir. Ömrünün sonlarında gözlerini kaybetmesine rağmen,¹⁰⁴ bu derslere devam etmiştir.

İyi bir eğitim ve öğretimin ancak iyi bir ortamda verilebileceği malumdur. Öğretilmesi gereken Sünnet olunca bu iş için seçilecek ortam daha da önem kazanmaktadır. Hz. Peygamber bu hususa dikkat etmiş, Mekke'de mescid imkanı olmadığı için Erkam'ın evini, Medine'de ise Mescid-i Nebevî'yi eğitim merkezi ve bir dersane olarak kullanmıştır.¹⁰⁵ Hz. Peygamber'i örnek alan sahâbe de mümkün mertebe hadis rivayeti için mescidleri seçmiştir. Medine'de ikamet eden Câbir (r.a.), hadis rivayeti için Medine'nin en huzurlu mekânı olan Mescid-i Nebevî'yi tercih etmiştir. Hadis meclislerini orada kurmuş, sistemli bir şekilde talebeleriyle orada bir araya gelmiştir.¹⁰⁶ Burada muntazam bir tarzda hadis öğretiminde bulunmuştur.¹⁰⁷

Talebelerinden 'Atâ b. Ebî Rebâh; "*Câbir b. Abdullah'ın yanında bulunurduk, bize hadis tahdîs ederdi. Yanından ayrıldığımızda (dinlediğimiz hadisleri iyi muhafaza etmek için) aramızda müzakere ederdik.*"¹⁰⁸ diyerek bu ders halkalarına düzenli devam ettiklerine işaret etmiştir.

Sünnet'in sahibi olan Hz. Peygamber'in ravzası yanında hadis dersleri vermenin hoca ve talebe üzerinde ayrıca olumlu bir tesir bırakacağı muhakkaktır. Nitekim İmam Buhârî de *Sahîh*'inin bâblarını bir rivayete göre burada yazmıştır.¹⁰⁹ Câbir'in uzun yıllar devam eden bu ders halkaları sayesinde onlarca hadis talebesi yetişmiş, sahih Sünnet'in yayılmasına katkı sağlanmıştır.

¹⁰³ İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 372.

¹⁰⁴ İbn Abdilber, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Tsh. 'Adil Mürşid, Dâru'l-İ'lâm, 'Ammân 2002/1423, s. 115; İbnü'l-Esîr, İzzeddîn, *Usdu'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Thk. Ali Muhammed Mi'vad-'Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994/1415, I, 493.

¹⁰⁵ Tayyip Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959, s. 101.

¹⁰⁶ İbn Hacer, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdussened Hasan Yemâme, (I-XVI), Kahire 2008/1429, II, 122; Ekrem Diyâ el-'Umerî, *'Asru Hilâfeti'r-Râşide*, Mektebetu'l-'Ebiyân, Riyâd tsz, s. 278; Hayruddîn ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, (I-VIII), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002, II, 104.

¹⁰⁷ M. Zübeyr Siddîkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, YZY Yeni Zamanlar, İstanbul 2014, s. 88.

¹⁰⁸ el-İsfahânî, Abdullah b. Ca'fer b. Hayyân, *Ahâdisu Ebi'z-Zübeyr*, Thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1996/1417, s. 46.

¹⁰⁹ ez-Zehebî, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, XII, 40.

Evleri Selime oğulları yurdunda olan Câbir, yaşlanıp gözleri görmez olduğunda¹¹⁰ Mescid-i Nebevî'ye geliş-gidişlerde sıkıntı yaşamış olacak ki ilim talebelerini bazen evinde, bazen de aile mescidi de sayılan Benî Haram mescidinde ağırlamıştır.¹¹¹ Ama bütün zor ve zahmetli hayat şartlarına rağmen hadis tahammül ve edâsına ara vermemiştir.

Muhammed b. Alî (ö.114); “Biz Câbir’in Benû Selime yurdundaki evine yanına giderdik. Evinde bize ayakta namaz kıldırırdı” demektedir.¹¹² Abdurrahman b. Sa’id b. ‘Amr b. Nufeyl de babasından rivayetle şöyle demektedir: Kureyşli birkaç delikanlı ile beraber Cabir’in yanına geldik. -Gözleri görmez olduktan sonra- Bir ucu tavana diğer ucu yuvarlak pide ekmeklerin olduğu yere asılı bir ip gördük. Bir fakir gelip ekmek istediğinde, Cabir kalkar pidelerden birini alır sonra ipe tutunarak fakirin yanına gelerek ona verirdi. Sonra tekrar o ip yardımıyla yerine dönüp otururdu. Ben ona, “Bir fakir geldiğinde biz ona ekmeği veririz” dediğimde, “Ben bu iş için attığım adımların sevabını umuyorum” dedi. Sonra, “Rasûlullah’tan dinlediğim bir şeyi size anlatayım mı?” Oradakiler “Evet” deyince Cabir, Rasûlullah (s.a.s.): “Kureyş, güvenilir insanlardır. Her kim onların zilletini isterse Allah onu yüz üstü düşürür,” buyurduğunu işittim dedi.¹¹³ Hâkim, bu rivayetin isnadının sahih olduğunu söylemiştir.

Dolayısıyla Câbir gibi sahâbîlerin üçüncü halife Hz. Osman’ın şehadetinden sonra kendilerini ilim edâsı ve iftâya verip, ilim meclisleri kurmalarına müteakip hicri birinci asrın ortalarında artık ilim merkezleri oluşmaya başlamış, hadis rivayeti hummalı öğretim faaliyetine dönüşmüştür. Bu faaliyetlerin metot haline gelip sistemleşmesinde Câbir gibi sahâbîler öncülük etmiştir. Tabiûn ve sonrakiler arasında hadis meclisleri bu sayede adet haline gelip yaygınlaşmıştır. Günümüzde de Sünnet’in daha iyi anlaşılması için mescitler başta olmak üzere uygun mahallerde hadis meclisleri kurulmalı ve bu meclislerde hadisler detaylı ele alınarak müzakere edilmelidir.

7. Lafzen Rivayete Önem Vermesi

Sahâbe, Rasûlullah’ın getirdiği hidayet yolunu, bazen sözlü, bazen uygulamalı, bazen de hem sözlü hem de uygulamalı olarak ondan devraldıkları gibi insanlara nakletmek için her ne pahasına olursa olsun büyük gayret göstermişlerdir. Kendilerinden mervî kavli, fiilî ve müsel sel hadislerle dolu hadis külliyyatımız, bu durumun en güzel şahididir.

Anlamların kelimelerde gizli olduğunu, kelimeler kaybedilince anlamın da kaybolacağını veya zarar göreceğinin farkında olan sahâbe, duydukları gibi hiç kelimeleri değiştirmeden nakletmeye yani lafzen rivayete önem vermişlerdir. Diğer bir ifadeyle

¹¹⁰ Ebu Nu’aym, Ahmed b. Abdillah el-Isbehânî, *Ma’rifetu’s-Sahâbe*, (I-VII), Thk. ‘Adil b. Yusuf el-‘Azâzî, Dâru’l-Vatan li’n-Neşr, Riyâd 1998/1419, II, 529

¹¹¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 496, Hadis No: 14021; İbn Ebî Şeybe, *a.g.e.*, I, 353, Hadis No: 1377; İbn Şebbe en-Nemîrî, *Târihu’l-Medîneti’l-Münevvere*, thk. Fuhaym Muhammed Şeltut, (I-IV), Mekke 1979/1399, I, 68; Sahâvî, Şemsuddîn, *et-Tuhfetü’l-Latîfa fî Târihi’l-Medînet’s-Şerîfe*, (I-III), Esad Trabzonî el-Huseynî, 1979, I, 68

¹¹² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 353, (Hadis No:1377).

¹¹³ Hâkim, *el-Müstedrek*, IV, 73; Abdurrezzak, *Musannef*, XI, 55; İbn ‘Asâkir, Ebu’l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibbetullah b. Abdullah, *Târihu Medîneti Dimâşk*, (I-XXC), Dâru’l-Fikr, Beyrut 2001/1421, XI, 233.

hadisleri naklederken Hz. Peygamber'den duydukları lafızlara bağlı kalmaya özen göstermişlerdir.¹¹⁴ Lakin hadisler, Kur'an ayetleri gibi, iki kapak arasına sığabilecek kadar ne az, ne de her inen ayet gibi görevli kâtiplere yazdırılıyordu. Ayetlerin okunması da ayrıca ibadet sayıldığından, her fırsatta, gece gündüz demeden okunuyor ve tekrar ediliyorlardı. Hadisler için bunların hiçbiri söz konusu değildi. Hadislerin muhafazası sahâbenin güçlü hafızası ve birkaç sahâbînin sınırlı sayıdaki hadisi yazmasına kalıyordu. Böylesi bir durumda hadislerin lafzen muhafazası oldukça zordu. Okunmaları ibadet olmadığı ve lafızları da muciz olmadığı için Rasûlullah (s.a.s.) hadislerin mana ile de rivayet edilmesine izin vermişti. Bu nedenle de birçok sahâbî hadisleri anladığı şekilde aktarıyordu.

Aynı durum Câbir b. Abdullah için de söylenebilse de, mümkün mertebe lafzen rivayete o bağlı kalmıştır. Nitekim hadisleri naklederken tereddüt ettiği bir kelime olduğunda bunu belirtmeye çalışmıştır. Bir rivayette o şöyle demektedir: *Mu'az, Rasûlullah'ın arkasında namaz kıldıktan sonra döner kavmine namaz kıldırırdı. Bir seferinde yatsı namazını kıldırırken Bakara Suresini okumaya başladı. Cemaatten birisi de kasıtlı olarak cemaatten ayrıldı. Mu'az bunu hoş karşılamadı. Bu haber Rasûlullah'a ulaştınca Mu'az hakkında: "Çokça fitne çıkarıyor, çokça fitne çıkarıyor." buyurdu. Ya da: "fitne çıkarıyor, fitne çıkarıyor, fitne çıkarıyor" dedi. Sonra da avsat-ı mufassal surelerden iki sure okumasını emir buyurdu.* Râvî bunları hafızasında tutamadığını söylemiştir.¹¹⁵ Diğer bir rivayette Câbir (r.a.) Rasûlullah'la beraber iken onun: *"Şimdi yanınıza bir kişi girecek."* ya da *"Şimdi yanınıza birisi çıkacak."* dediğini rivayet etmiştir.¹¹⁶ Yine Rasûlullah'ın: *"Kişi ile şirk veya küfür arasında, namazı terk etmek vardır."*¹¹⁷ buyurduğunu dinlediğini söylemektedir. Başka bir rivayette Rasûlullah (s.a.s.); *"Umrâ ehline kalır. Ya da ehline miras olur"* buyurdu"¹¹⁸ demektedir.

Lafzen rivayete önem vermesiyle bilinen İmam Müslim, aynı hadisin farklı sahâbîlerden geldiği durumlarda Câbir'in rivayetini tercih ettiği görülmektedir. Misâl olarak Sahâbe döneminin sınırını belirlemede muhaddislerin delil aldığı, *"Yüz sene sonra şu an yeryüzünde mevcut olanlardan hiç kimse sağ kalmayacaktır."* hadisinin, sadece İbn Ömer'den gelen tarîkini, Buhârî *Sahîh*'ine almış iken, Müslim, İbn Ömer (r.a.) yanında Câbir'in de rivayetini almıştır.¹¹⁹ Câbir'in rivayetinde Rasûlullah'ın bu hadisini, vefatından bir ay önce söylediği de yer almaktadır. Bu ziyâde de hadisin doğru anlaşılması için son derece önemlidir.

¹¹⁴ Seyyid Muhammed Nuh, *Sahâbe Neslinin Hadis İlmîne Katkıları*, Trc. Mehmet Eren, Ravza Yayınları, İst. 2010, s. 103.

¹¹⁵ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 217, Hadis No: 14960; Bu hadiste فتنان ile فتنان arasında tereddüt edilmiştir.

¹¹⁶ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 300, Hadis No: 15065; Bu hadiste يَدْخُلُ ile يَطْلُعُ arasında tereddüt edilmiştir.

¹¹⁷ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 365, Hadis No: 15183; Bu hadiste şirk ile küfür kelimeleri arasında tereddüt edilmiştir.

¹¹⁸ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 383, Hadis No: 15212; Bu hadiste ميراث ile جائزة kelimeleri arasında tereddüt edilmiştir.

¹¹⁹ İbn Ömer (r.a.) da lafzen rivayete önem veren bir sahâbîdir, bkz. M. Yaşar Kandemir, "Abdullah b. Ömer b. Hattâb" *DİA*, I, 127.

Hız. Peygamber bir hadisinde Sa'd'ın vefatı münasebetiyle arşın titrediğini, cenazesine yetmiş bin meleğin katıldığını ve onun cennet ehlerinden olduğunu belirttiği nakledilmiştir.¹²⁰ Hadisi rivayet eden Câbir'e titreyenin arş değil tabutu olduğuna dair söylentilerin bulunduğu hatırlatılınca, titreyen şeyin "Rahmân'ın arşı" olduğunu ısrarla ifade etmiştir.¹²¹ Konu ile ilgili rivayet şöyledir: Ebû Süfyân Talha b. N'afi' şöyle demektedir: Câbir (r.a.), Rasûlullah'ın şöyle buyurduğunu rivayet etti: "Sa'd b. Mu'az'ın ölümü üzerine, Allah'ın arşı titredi."¹²² Ona, el-Berâ, "Tabut titredi." diyor denilince, "İki kabile -Evs ve Hazrec- arasında (İslam'dan önce) kin ve düşmanlık vardı. Rasûlullah'ın; "Allah'ın arşı titredi." buyurduğunu işittim"¹²³ dedi. Burada da aslında Câbir'in yaptığı, el-Bera'nın hadisi mana ile rivayet etmesine karşı çıkmasıdır.

Câbir, bazen hadis rivayet ederken talebesine, "Ben sana sadece Rasûlullah'ın bize anlattığını anlatacağım." diyerek hadisi hıfzta kendinden emin olduğunu gösterirken,¹²⁴ bazen de hadisi ولم يقل غير ذلك (Bundan gayrısını söylemedi) diyerek hadisin bu kadarla sınırlı olduğuna vurgu yapmıştır.¹²⁵ Bazen de زعم veya يزعم diyerek rivayetteki tereddüdünü dile getirirken,¹²⁶ bazen de لا أدري diyerek bazı şeylerin gözünden kaçtığını söylemekten çekinmemiştir.¹²⁷ Bütün bunlar onun lafzen rivayete ne kadar ehemmiyet verdiğini gösteren ipuçlarıdır.

Câbir b. Abdullah (r.a.), her ne kadar lafzen rivayete ehemmiyet vermiş olsa da sonraki râvîlerin ekseri hadislerini mânen rivayet ettikleri anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızda farklı lafızlarla rivayet edilmiş mükerrer birçok rivayetin yer alması bunu göstermektedir. Bu lafız farklılıklarının Câbir'den kaynaklanmadığı kanaatindeyiz. Çünkü ileride görüleceği gibi o, lafızların muhafaza edilmesi amacıyla hadis meclislerinde hadisleri yazmış, talebelerine yazdırmış ve onları müzakere ettirmiştir. Dolayısıyla lafızlardaki tağyîrlerin sonraki râvîlerin, tahammül ettikleri hadisleri mana ile rivayet etmelerinden kaynaklandığı kanaatindeyiz.

Hadisleri eserlerine alan bir kısım muhaddisler, manası aynı fakat lafızları farklı olan rivayetlerin metinlerini tekrar etmeyi bazen gereksiz görmüşler فَذَكَرَ مَعْنَاهُ "önceki rivayetin manasını zikretti",¹²⁸ نَحْوَهُ مِثْلَهُ "benzerini aynısını rivayet etti"¹²⁹ فَذَكَرَ نَحْوَهُ

¹²⁰ Müsned, III, 234; İbn Mâce, "Muqaddime", 11.

¹²¹ Bkz. Buhârî, "Menâkıbü'l-ensâr", 12; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 123-125; Krş. Mehmet Efendioğlu, "Sa'd b. Muâz" Mad., *DİA*, XXXV, 375.

¹²² Arş'ı sallandı: Bu ifade, arş ehlinin Sa'd'ın Allah (c.c.) katındaki mekânının yüceliğine ziyade ile sevinmelerinden kinayedir. Bkz. İbnü'l-Esîr, Mecduddîn, *Câmiu'l-Üsûl fi Ahâdisi'r-Rasûl*, Thk. Abdulkadir el-Arnâvut, Dâru'l-Beyân, Baskı y.y. 1969/1389, IX, 61.

¹²³ Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 12; Müslim, 44 Fedâilu's-Sahâbe, 24; İbn Mâce, 11 Fedâil 158, (I, 56); Hâkim, *Müstedrek*, III, 207; İbn Hibbân, *Sahîh*, XV, 504.

¹²⁴ Ebû Dâvud, İcâre, 44; Ahmed, *Müsned*, XXIII, 384, Hadis No: 15214.

¹²⁵ Müslim, Hayz, 11; Ahmed, *Müsned*, XXIII, 81, Hadis No: 14752.

¹²⁶ Ahmed, *Müsned*, XXIII, 334, Hadis No: 15125; 433, Hadis No: 15299.

¹²⁷ Müslim, Hac, 19; Ahmed, *Müsned*, XXIII, 379, Hadis No: 15208.

¹²⁸ Ahmed, *Müsned*, XXII, 313-314, Hadis No: 14420 ile Hadis No: 14421 nolu hadisler ile Ahmed, *Müsned*, XXII, 401-402, Hadis No: 14527 ile Hadis No: 14528 nolu hadisleri karşılaştırmız.

¹²⁹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 318, Hadis No: 14429, İsnadı sahihtir.

“benzerini zikretti”¹³⁰, فَذَكَرَ مَعْنَاهُ “manasını zikretti”¹³¹, حَدَّثَنَا الْمَعْنَى “bize manasını anlattı”¹³² demekle yetinmişlerdir.

Onun rivayetlerinin mana ile rivayet edildiklerinin açık bir örneği de şudur: Câbir (r.a.), Rasûlullah’ın şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Arşın kendisi için titrediği ve semâ kapılarının onun için açıldığı şu salih kula kabir sıkıştırıldı da Allah onun için genişletti.” Bir rivayette فَرَجَ اللَّهُ عَنْهُ yerine فَتَحَتْ لَهُ , bir rivayette فَرَجَ اللَّهُ عَنْهُ yerine ثُمَّ فَرَجَ اللَّهُ عَنْهُ ; bir rivayette قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِسَعْدِ يَوْمَ مَاتَ وَهُوَ يُدْفَنُ “Sa’d öldüğü gün, defnedilirken Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu” şeklinde lafızlar farklı gelmiştir.¹³³ Mana ile rivayet yanında, bir kısım râvîlerin taktî’ ve ihtisâr gibi tasarruflara da gittikleri daha önce zikredilmişti. Bütün bu tasarruflar ne yazık ki bazı rivayetlerdeki bütünlüğü etkilemiştir.

Sonuç olarak her ne kadar Câbir lafzen rivayet etme metodunu uygulamışsa da sonraki râvîler bunu tam devam ettirememişler bu nedenle de rivayetler kaynaklarda farklı lafızlarla yer almışlardır. Câbir’den gelen bir rivayetın doğru anlaşılıp değerlendirilmesi için farklı râvî ve kaynaklardaki tüm tarîkler, lafız farklılıkları bir araya getirilmeli ve böylece lafzen rivayet edilen varyant mümkünse tespit edilmelidir. Günümüzde de hadislerin doğru anlaşılması için orijinal kaynaklardan Arapça lafızlarıyla okutulmalıdır. Mana ve tercümenin hiçbir zaman aslın yerini tutmayacağı ve aynı mesajı vermeyeceği bir hakikattir.

8. Hadisleri İmlâ Ettirmesi

Resûlullah’ın vefatına müteakip sahâbîler arasında ilk etapta Kur’an’la karışma endişesiyle hadislerin yazımı konusunda farklı iki görüş olsa da hadisleri muhafaza etmenin en sağlam yollarından birisinin yazı ile kayda alınmaları olduğunu tamamı biliyordu. Hz. Osman döneminde Kur’an-ı Kerim’in istinsah edilip farklı beldelere gönderilmesi sağlanınca hadislerin Kur’an’la karışma endişesi kalmamış ve artık sahâbe de hadislerin muhafazası konusuna odaklanmışlardır. Onlardan kimileri hıfzetenin yanında onları yazmış ve talebelerine de yazdırmıştır.

Bu bağlamda Câbir b. Abdullah (r.a.) da hadisleri yazan ve talebelerine de yazdıran sahâbîler arasında ilk sıralardadır. O, daha önce bahsettiğimiz sistemli devam ettiği hadis meclislerinde rivayet ettiği hadisleri, talebelerine imlâ ettirmeyi de ihmal etmemiştir. Yani onun hadis meclisleri aynı zamanda hadis imlâ meclisleri olmuştur. Onun ve diğer sahâbîlerin başlattığı “Hadis imlâ meclisleri” hadislerin yazımı ve yazı malzemesinin de geliştirilmesi konusunda önemli gelişmelere yol açmıştır.”¹³⁴

Abdullah b. Muhammed b. Akîl şöyle demektedir: “Ebû Cafer’le beraber sık sık Câbir b. Abdullah’ın yanına gider, öğrendiğimiz hadisleri beraberimizde götürdüğümüz

¹³⁰ Ahmed, *Müsned*, XXII, 391-393, Hadis No: 14515 ile Hadis No: 14516 nolu hadisleri karşılaştırmız.

¹³¹ Ahmed, *Müsned*, XXII, 402, Hadis No: 14530, Sahih bir hadistir.

¹³² Buhârî, *Buyû’*, 16; Müslim, *Rada’*, 15; Ahmed, *Müsned*, XXIII, 371, Hadis No: 15193.

¹³³ Ahmed, *Müsned*, XXII, 385, Hadis No: 14505; Mana ile rivayete örnek babında Hadis No: 14677 ile Hadis No: 14457 hadislere de bakılabilir.

¹³⁴ Mehmet Emin Özafşar, *Hadis İlmîne Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2009, s. 62.

küçük levhalara yazardık."¹³⁵ Vehb b. Munebbih'in (ö.114) de Câbir'in imla ettirdiği bazı hadisleri rivayet ettiği kaydedilmiştir.¹³⁶ Câbir'in, talebesi Süleymân b. Kays el-Yeşkûrî'ye imlâ ettirdiği hadisleri ise "*Sahîfetu Câbir*" diye meşhur olmuştur. Bu sahife, Câbir'in önde gelen talebelerinden Ebû Zübeyr dâhil, birçok kişinin eline geçmiş ve ondan vicâde yoluyla rivayette bulunmuşlardır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Süleymân b. Kays el-Yeşkûrî (ö. 70,80?) başta olmak üzere Ebû Zübeyr (ö. 126), 'Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî (ö. 103), 'Atâ b. Yesâr (ö. 103), Zekvân Ebû Sâlih es-Semmân el-Medenî (ö. 101), Muhammed b. Alî el-Hanefiyye (ö. 73), Ebû Câfer Muhammed el-Bâkır (ö. 114), Mücâhid b. Cebr (ö. 102), Sâlim b. Eb'l-Ca'd (ö. 100), 'Urve b. Zübeyr (ö. 93), Şahr b. Havşeb el-Ensârî (ö. 100), 'Ubeydullâh b. Abdurrahmân b. Râfi' el-Ensârî (ö. 80) ve Vehb b. Münebbih, Câbir'in hadislerini yazan talebeleridir.¹³⁷ Hadislerini yazanlar, ezberlerini pekiştirmek ya da rivayet ettikleri hadislerden emin olmak için de zaman zaman bu sahifelerden istifade etmişlerdir.

Neticede Câbir'in imlâya verdiği ehemmiyeti sayesinde, onun rivayetleri onlarca kişiye yazılı olarak ulaşmıştır.

9. Hadisleri Müzakere Ettirmesi

Hadislerin hafızaya iyice yerleşmesi için, imlâ işine müzakerenin de eşlik etmesi gerekir. Bunun farkında olan Câbir, talebelerine hadisleri imla ettirmekle kalmamış aynı zamanda talebelerini toplu müzakereye sevk etmiştir. Öyle ki talebeleri her dersten sonra hadisleri aralarında müzakere etmişler, kimin daha hızlı ezberlediğini test ederek hafızalarını karşılaştırma yoluna gitmişlerdir. Neticede müzakereler sayesinde hadisler hafızalarda istikrar bulmuşlardır.

Konuyla alakalı olarak Câbir'in talebelerinden 'Atâ b. Ebî Rebâh şöyle demektedir: "*Biz Câbir b. Abdullah'ın yanında bulunurduk, bize hadis tahdîs ederdi. Yanından ayrıldığımızda (dinlediğimiz hadisleri iyi muhafaza etmek için) aramızda müzakere ederdik.*"¹³⁸

Başka bir rivayette yine 'Atâ b. Ebî Rebâh, "*Hadisler konusunda en hafızımız Ebû Zübeyr idi.*"¹³⁹ diyerek birbirlerinin hafızasından yararlandıklarını da ifade etmeye çalışmıştır.

¹³⁵ Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd er-Remâhurmuzî, *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'i*, Thk. Muhammed Accâc, el-Hatîb, Beyrut 1971, Hadis No: 227.

¹³⁶ Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, çev. M. Yaşar Kandemir, İFAV, İstanbul 2007, s. 19-20.

¹³⁷ el-A'zamî, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, s. 58 vd.

¹³⁸ el-İsfahanî, Abdullah b. Ca'fer b. Hayyân, *Ahâdisu Ebi'z-Zübeyr*, s. 46.

¹³⁹ Tirmizî, *İlel* (Sünen Sonunda), V, 756.

Sonuç

Sonuç olarak Câbir'in, uzun yıllar boyunca Hz. Peygamber, sahâbe ve kısmen tabiünden tahammül ettiği hadisleri rivayet etmede sistemli bir metot takip ettiğini söyleyebiliriz. Onun bir asra yakın, uzun bir ömür yaşamış olması hadis ilmindeki tecrübesini arttırmıştır. O, hadisleri rivayet ederken bütünlüğü bozmamaya gayret göstermiştir. Hadislerin zaptı için düzenli hadis meclisleri kurmanın yanında, imlâ ve müzakereye de önem vermiştir. Bazı hadisleri rivayet ederken sıhhat vurgularında bulunmak suretiyle daha sahâbe döneminde hadislerin kaynağına aidiyetine ve bir anlamda da sıhhat tespitine öncülük etmiştir.

Onu kendisine iletilen sorular üzerine cevap tarzında rivayet ettiği hadisleri önemli bir yekûn oluşturmaktadır. Rivâyetlerinde çoğu zaman hadislerin esbâb'ı vürudunu zikretmesinin yanında bazen nâsîh ve mensûhu bir arada vermesi, bazen de irâd edildikleri zaman ve mekân gibi bağlamları da vermesi onların doğru anlaşılmasında büyük bir katkı sağlamıştır. Sonraki ravilerden kaynaklandığını düşündüğümüz bazı tasarruflardan dolayı rivayetlerindeki bütünlüğü ve bir hadisin tam metnini tespit etmek için, kaynaklardaki bütün rivayetleri bir araya getirmenin faydalı olacağı kanaatine varılmıştır.

Ayrıca onun kısaca arz, kitâbet, imlâ, müzâkere ve sıhhata vurgu gibi önemli esaslara dayanan rivayet metodunun, geçmişte olduğu gibi günümüz eğitimcileri için de Sünnet'in ve hadislerin eğitim ve öğretiminde örnek olabileceği gözden kaçırılmamalıdır.

Kaynakça

- A'ZAMÎ, Muhammed Mustafa, *İlk Devir Hadis Edebiyatı*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- ABDURREZZÂK, Ebû Bekir b. Hemmâm, *Musannef*, (Ma'mer b. Râşid'in Câm'ı ile birlikte), Thk. Habîburrahmân el-A'zamî, el-Meclisü'l-İlmî-el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1403.
- AGİTOĞLU, Nurullah, *Hadis ve Bağlam*, Kitabî Kitabevi, İstanbul 2015.
- AHMED b. HANBEL, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, *Müsned*, Thk. Şu'ayb el-Arnâvût ve diğerleri, Müessesetu'r-Risâle, (I-L), Beyrut 1999/1420.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Dini Bilgi ve Günümüzde İslam", *MÜHF-HAD*, 2015, Cilt 21, Sayı 2.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm, *el-Câmiu's-sahîh*, Nşr, Mustafa Dîb el-Bûğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1993.
- COŞKUN, Selçuk, *Hadise Bütüncül Bakış*, İFAV, İstanbul 2011.
- ÇAKAN, İsmail Lütfü, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV, İstanbul 2010.
- DİHLEVÎ, Şah Veliyullâh, *Huccetü'l-lahi'l-Baliğa*, (I-II), Thk. Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cîl, Beyrut 2005/1426.

EBÛ DÂVÛD, Suleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-u Ebî Dâvud*, Dâru'l-Efkâr, Riyâd 1999/1420.

EBU NU'AYM, Ahmed b. Abdillâh el-Isbehânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, (I-VII), Thk. 'Adil b. Yusuf el-'Azâzî, Dâru'l-Vatan li'n-Neşr, Riyâd 1998/1419.

EFENDİOĞLU, Mehmet, "Sa'd b. Muâz", *DİA*, XXXV, 375.

EI-İSFAHANÎ, Abdullah b. Ca'fer b. Hayyân, *Ahâdisu Ebi'z-Zübeyr*, Thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1996/1417.

EI-ELBÂNÎ, Muhammed Nasıruddin, *Silsiletü'l-Ahâdisi'd-Da'îfe ve'l-Mevdûa*, Dâru'l-Ma'arif, Riyâd 1992.

ER-REMÂHURMUZÎ, Ebû Muhammed el-Hasan b. Abdurrahman b. Hallâd, *el-Muhaddisu'l-Fâsil Beyne'r-Râvî Ve'l-Vâ'i*, Thk. Muhammed Accâc, el-Hatîb, Beyrut 1971.

GÖRMEZ, Mehmet, *Gazali'de Sünnnet, Hadis ve Yorum*, Otto Yayınları, Ankara 2014.

_____, *Hadis İlminin Temel Meseleleri*, Otto Yayınları, Ankara 2014.

_____, *Sünnnet ve Hadis'in Anlaşılmasında Metodoloji Sorunu*, Otto Yayınları, Ankara 2014.

GÜNER, Osman, *Ebû Hureyre'nin Hadisçiliğine Yönelik Eleştiriler*, İnsan Yayınları, İstanbul 2011.

HÂKİM EN-NEYSÂBÛRÎ, Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahâhayn*, (I-IV), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut trz.

EI-HAMEVÎ, Yakut b. Abdullah, *Mu'cemu'l-Buldân*, I-V, Dâru Sâdir, Beyrut, 1977/1397,

el-HEYSEMÎ, Nûreddîn 'Alî, *Mecmaü'z-Zevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412.

İBN ABDİLBER, Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Endelüsî, *el-İsti'âb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*, Tsh. 'Adil Mürşid, Dâru'l-İ'lâm, 'Ammân 2002/1423.

_____, *et-Temhîd*, (I-XXVI), Thk. Mustafâ b. Ahmed el-'Alevî-Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Müessesetü'l-Kürtûba, Mağrib 1982/1402.

İBN 'ASÂKİR, Ebu'l-Kasım Ali b. el-Hasen b. Hibbetullah b. Abdullah, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, (I-XXC), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001/1421.

İBN EBÎ ŞEYBE, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *Musannef*, Thk. Muhammed Avvâme, (I-XXVI), Müessesetü 'Ulûmi'l-Kur'an/Dâru Kurtuba, Beyrut 2006/1427.

İBN HACER, Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-'Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdussened Hasan Yemâme, (I-XVI), Kahire 2008/1429.

İBN HİBBÂN, Muhammed b. Hibban b. Ahmed Ebu Hatim et-Temimi el-Busti, *Sahîhu İbn Hibban bi Tertibi İbn Belban*, (I-XVIII), Thk. Şuayb el-Arneut, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1993/1414.

İBN MÂCE, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî, *Sünenu İbn Mâce*, Thk. Muhammed Fuad Abdulkakî, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut 1975.

İBN SA'D, Muhammed b. Sa'd b. Meni', *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*, (I-VIII), Thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut 1968.

_____, *Kitâbu't-Tabakât'u-l Kübrâ*, (I-XI), Thk. Ali Muhammed Ömer, Mektebetu'l-Hâneçî, Kahire 2001.

_____, *Kitâbu't-Tabakât'u-l Kübrâ*, Dâru's-Sadr, Beyrut tsz., (I-VIII), el-Mektebetu'ş-Şamile 3,61.

İBN SALÂH, Osman b. Abdurrahman eş-Şehrezûrî, *Mukaddimetu İbn Salâh/’Ulûmu'l-Hadîs*, Thk. Nureddin 'Itr, Dâru'l-fikr Beyrut 1986/1406.

İBNÜ'L-ESÎR, Mecduddîn, Câmiu'l-Üsûl fî Ahâdîsi'r-Rasûl, Thk. Abdulkadir el-Arnavut, Dâru'l-Beyân, Baskı y.y. 1969/1389.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzuddîn, *Usdu'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Thk. Ali Muhammed Mi'vad-'Âdil Ahmed Abdulmevcûd), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1994/1415.

KANDEMİR, M. Yaşar, “Abdullah b. Ömer b. Hattâb” *DİA*, İstanbul 1988, I, 127.

MÜSLİM, Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, Nşr. Muhammed Fuad Abdulkakî, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut trz.

EN-NEMİRÎ, İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fuhaym Muhammed Şeltut, (I-IV), Mekke 1979/1399.

Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, *Sünenü'n-Nesâî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1420

MÂLİK, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Kahire 1994

NUH, Seyyid Muhammed, *Sahâbe Neslinin Hadis İlmine Katkıları*, Trc. Mehmet Eren, Ravza Yayınları, İst. 2010.

OKİÇ, Tayyip, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959.

ÖZAFŞAR, Mehmet Emin, *Hadis İlmine Giriş*, Dem Yayınları, İstanbul, 2009.

ES-SÂBÛNÎ, Muhammed Alî, *Min Kunûzi's-Sünne*, el-Mektebetu'l-'Asiriyye, Beyrut 2015

SAHÂVÎ, Şemsuddîn, *et-Tuhfetü'l-Latîfa fî Târîhi'l-Medînet's-Şerîfe*, (I-III), Esad Trabzonî el-Huseynî, 1979.

SIDDİKÎ, M. Zübeyr, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, YZY Yeni Zamanlar, İstanbul 2014.

SUPHÎ ES-SÂLİH, Subhî b. İbrâhîm es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstılahları*, Çev. M. Yaşar Kandemir, İFAV, İstanbul 2007.

SÜYÛTÎ, Celâluddîn, *Miftâhu'l-Cenne fî'l-İhticâci bi's-Sünneti, İdâretu't-Tebâeti'l-Munîriyye*, Mısır tsz.

ŞÂFİ'Î, Muhammed b. İdris, *el-Ümm*, thk. Rıf'at Fevzî Abdulmuttalib, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1393.

ED-DİHLEVÎ, Şah Veliyyullah, *Huccetü'l-lahi'l-Baliğ*, (I-II), Thk. Seyyid Sâbık, Dâru'l-Cil, Beyrut 2005/1426.

TAHÂVÎ, Ebû Cafer, *Şerhu Ma'âni'l-Âsâr*, (I-IV), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1399.

TAYÂLİSÎ, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, *Müsned-u Ebî Dâvûd et-Tayâlisî*, (I-IV), Thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hecer, Cîze 1999/1420.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *el Câmiu's Sahîh/Sünenü't-Tirmizî*, (I-V), Thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve diğeri, Dâru'İhyâ't-Turâsi'l-Arâbi, Beyrût 1962/1382.

'UMERÎ, Diyâ Ekrem, *'Asru'l-Hilâfe er-Râşide*, Mektebetu'l-'Ebiyân, Riyâd tsz.

ZEHEBÎ, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf ve diğeri, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982/1402.

_____, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, Thk. Ömer Abdusselam, (I-LIII), Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut 1987/1407.

ZİRİKLÎ, Hayruddîn, *el-A'lâm*, (I-VIII), Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut 2002.